

Eerst de discussie „opschonen”

Terwijl in een aantal bedrijven en bedrijfstakken de cao's voor 1979 nog moeten worden afgesloten, zijn op nationaal niveau de voorpostengevechten voor het arbeidsvoorwaardenoverleg voor 1980 al weer begonnen. De cijfers voor het komend jaar die tot nu toe bekend zijn geworden laten er weinig twijfel over bestaan dat er in 1980 niet veel te verdelen zal zijn. Het VNO becijfert voor dit jaar al een beslag van de collectieve sector op de groei van het nationaal inkomen van meer dan 100% en voor 1980 wordt voor een herhaling daarvan gevreesd, zeker als het kabinet de rijksbijdragen aan de sociale fondsen vermindert en daarmee een verhoging van de premielast voor werkgevers en werknemers noodzakelijk maakt. Dat zou betekenen dat het bedrijfsleven in zijn geheel op de minlijn wordt gezet.

Dat het die richting uitgaat blijkt ook uit uitingen van premier Van Agt, die zijn eerdere „garantie” dat de koopkracht van de modale werknemer gehandhaafd zou blijven nu tot „ideaal” heeft uitgeroepen, daarmee, aldus voorzitter Van der Meulen van het CNV, de geesten rijp makend voor een korting op de lonen. De vakbeweging zal zich daartegen ongetwijfeld verzetten, zeker als op het gebied van de arbeidstijdverkorting en de herverdeling van beschikbare werkgelegenheid weinig resultaten worden geboekt.

Van veel groter gewicht echter dan het te verwachten gemillimeter in de initiële sfeer is de bepleite zuivering van de automatische prijscompensatie voor de stijging van energieprijzen. Een prijsstijging van energie (olie, aardgas en elektriciteit) met 10% leidt tot een rechtstreekse verhoging van het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie met ca. 0,5%. Maar niet alleen energie zelf, ook producten waarvan de vervaardiging energie heeft gekost, worden duurder. Het effect daarvan op het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie zal zeker zo groot zijn als het directe effect van de energieprijsstijging. Als we dan bedenken dat de ruwe olie in 1979 naar schatting al 50-60% in prijs is gestegen, wordt duidelijk dat de beoogde „opschoning” van de prijscompensatie een aanzienlijke aantasting van de koopkracht zou betekenen. Het CNV heeft dan ook al aangekondigd met aanvullende looneisen te komen wanneer de prijscompensatie zou worden aangetast en ook FNV-bestuurder Drabbe verklaarde het voorkomen van een aanslag op de koopkracht langs deze weg tot inzet van de loonstrijd.

Op het eerste gezicht lijkt de zuivering van de prijscompensatie voor prijsverhogingen van energie geen onredelijke zaak. Waarom zouden de werknemers in staat moeten worden gesteld de door de OPEC-landen geïnduceerde prijsverhogingen af te wentelen op de ondernemers die aan het oplopen van de prijzen part noch deel hebben. De Tweede Kamer heeft zich conform deze gedachtengang dan ook al een tijdje geleden in meerderheid uitgesproken voor de motie-Engwirda. Daarin wordt het kabinet gevraagd te bevorderen dat energieprijsstijgingen buiten de automatische prijscompensatie worden gehouden. Dezelfde geluiden klinken ook in internationaal verband; de OESO is eveneens tot de conclusie gekomen dat energieprijsverhogingen niet via indexeringsclausules in hogere lonen zouden mogen resulteren. Toch valt er op de motivering voor het zuiveren van de prijscompensatie zoals die thans kan worden beluisterd, wel het een en ander aan te merken.

Voor het beoordelen van het systeem van de automatische prijscompensatie moet men het effect op de verdeling van het nationaal inkomen bekijken. Het gaat er immers om dat een ruilvoetverlies niet eenzijdig op een bepaalde groep (i.c.

de werkgevers) wordt afgewenteld. Als we aannemen dat een ruilvoetverlies geen aanleiding mag zijn tot een autonome herverdeling van de nationale middelen — dat laatste is immers een politieke beslissing bij uitstek — moeten zowel werkgevers als werknemers als overheid hun aandeel dragen van de nationale verarming ten gevolge van ruilvoetverlies. Omgekeerd zou ook bij het behalen van ruilvoetwinsten het effect op de verdeling van het nationaal inkomen moeten worden bekeken. Bovendien betreft het dan niet alleen ruilvoetveranderingen vanwege energieprijsstijgingen, maar ook allerlei andere ruilvoetverliezen of -winsten. Een dergelijke beoordeling van het effect van ruilvoetveranderingen op de verdeling van het nationaal inkomen vindt thans evenwel niet plaats en is ook niet ter sprake gekomen. Zuivering van de automatische prijscompensatie voor energieprijsstijgingen is slechts een zeer selectieve maatregel die bovendien uitsluitend de verdeling tussen werkgevers en werknemers betreft.

Het lijkt geen twijfel dat de automatische prijscompensatie in geval van ruilvoetverliezen onbedoelde effecten heeft voor de verdeling van het nationale inkomen en als zodanig is het nuttig dat het systeem in zijn geheel ter discussie wordt gesteld (zoals b.v. door Hoffman die pleitte voor algehele afschaffing). Maar dan moet dit niet gebeuren op de eenzijdige wijze die thans aan de orde is. Dan moet de verdeling van het gehele nationale inkomen in de discussie worden betrokken en moet de invloed van alle ruilvoetveranderingen daarop worden bekeken.

Nu terug naar de actualiteit. Wat is onder de huidige omstandigheden het geval? Dat is dat het nog helemaal niet zo zeker is dat een verhoging van de energieprijzen tot een ruilvoetverlies voor Nederland leidt. Zolang ons land per saldo exporteur is van energie, heeft het ook grote voordelen van olieprijsverhogingen die — zij het met vertraging — in de exportprijzen van aardgas doorwerken. De schade die de werkgevers leiden als zij niet in staat zijn de energieprijsverhoging door te berekenen zou wel eens meer dan gecompenseerd kunnen worden door een extra winst die de overheid op het aardgas boekt. Veel meer dan het zuiveren van de automatische prijscompensatie zou het derhalve thans voor de hand liggen (een deel van) de extra aardgasbaten aan te wenden voor een lastenverlichting voor de werkgevers en tegelijkertijd de automatische prijscompensatie te handhaven. Dan zouden de lasten en lusten van de energieprijsstijging de verdeling van het nationaal inkomen ongemoeid laten. De situatie die nu dreigt te ontstaan is er een waarbij de overheid slechts toeziet hoe werkgevers en werknemers om hun door prijsstijgingen uitgeholde aandeel in het nationaal inkomen vechten.

Pleiten voor het afschaffen van de automatische prijscompensatie zonder daarbij de verandering in de ruilvoet en de daarmee samenhangende wijziging in de verdeling van het nationaal inkomen in de beschouwing te betrekken is een eenzijdig verhaal. Het komt in wezen neer op een verkapt pleidooi voor loonmatiging. Daar is op zich zelf niets op tegen en loonmatiging zou misschien best gunstige gevolgen kunnen hebben voor de nationale economie, maar we maken ons wel schuldig aan misleiding als we een politieke keuze voor loonmatiging proberen te verkopen als een technische correctie die door olieprijsverhogingen wordt ingegeven.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Eerst de discussie „opschonen”	853
Column De relatie Noord-Zuid, door Dr. J. Bartels	855
<i>Drs. A. H. A van der Meer:</i> Jaarverslag van de Bank voor Internationale Betalingen: zorgelijke ontwikkeling	856
Vacatures	862
<i>Prof. Dr. Th. M. Scholten:</i> Het rendement op obligaties en obligatiefondsen onder invloed van inflatie en belasting	863
<i>Drs. P. A. Beukenkamp en Drs. P. Th. Gründemann:</i> De behandeling van klachten van levensmiddelenconsumenten	867
Fisconomie Inflatieneutrale belastingheffing en hypotheekrente-aftrek, door Drs. A. G. J. Haselbekke	873
Mededelingen	877
Boekennieuws	877

Staking in de haven?

ESB neemt u op sleeptouw.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
 STRAAT:
 PLAATS:
 Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
 Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
 Antwoordnummer 2524
 3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Weekblad van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
 R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
 P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
 A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
 3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
 postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
 Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
 redactie: toestel 3790.
 Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
 meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
 getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 144,04 per kalenderjaar
 (incl. 4% BTW): studenten f. 101,40
 (incl. 4% BTW), franco per post voor
 Nederland, België, Luxemburg, overzeese
 rijkdelen (zeepost).
 Abonnementen kunnen ingaan op elke
 gewenste datum, maar slechts worden
 beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
 (na ontvangst van stortings/giro-
 acceptkaart) op girorekening no. 122945,
 of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
 Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
 3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
 -Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
 (incl. 4% BTW en portokosten).
 Bestellingen van losse nummers
 uitsluitend door overmaking van de hierboven
 vermelde prijs op girorekening no. 122945
 t.n.v. Economisch Statistische Berichten
 te Rotterdam met vermelding
 van datum en nummer van het gewenste
 exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
 Postbus 53021
 2505 AA Den Haag
 Telefoon (070) 50 33 00
 Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
 uitgevoerd overeenkomstig de
 Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
 Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
 3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
 Balanced International Growth
 Bedrijfs-Economisch Onderzoek
 Economisch-Technisch Onderzoek
 Vestigingspatronen
 Macro-Economisch Onderzoek
 Projectstudies Ontwikkelingslanden
 Regionaal Onderzoek
 Statistisch-Mathematisch Onderzoek
 Transport-Economisch Onderzoek

De relatie Noord-Zuid

In de relatie Noord-Zuid staan momenteel twee vragen centraal. De eerste luidt: in welke mate is het Noorden voor zijn welvaart afhankelijk van het Zuiden? Enkele decennia geleden zou geantwoord zijn, dat het Noorden economisch kan blijven groeien onafhankelijk van de ontwikkeling in het Zuiden. Momenteel zou het antwoord waarschijnlijk anders zijn.

De tweede kernvraag betreft de mogelijkheid omstreeks 2000 een eind te hebben gemaakt aan de absolute armoede in de ontwikkelingslanden. In 1960-1970 zou geantwoord zijn dat dit vraagstuk niet is op te lossen. Momenteel zou het antwoord positiever zijn, gegeven dat de politieke wil aanwezig is.

Tijdens een symposium, georganiseerd door de Raad van Europa en de OECD in december jl., werden ten aanzien van de relatie Noord-Zuid de volgende zeven conclusies geformuleerd.

- De internationale economische ontwikkeling voor zowel Noord als Zuid is niet veel belovend. Tenzij zich belangrijke structurele veranderingen voordoen wordt voor de democratische industrielanden in de jaren tachtig en negentig een blijvend hoge inflatie en trage groei verwacht.
- Het inzicht groeit dat terugkeer naar een aanvaardbare economische groei met geringere inflatie afhankelijk is van een grotere samenwerking met de ontwikkelingslanden.
- Momenteel worden de basisbehoeften van 800 mln. mensen niet bevredigd. Als percentage van de wereldbevolking is dit aantal geringer, absoluut echter aanzienlijk groter dan 20 jaar geleden. Dit wordt op dramatische wijze duidelijk aan de hand van de cijfers over de kindersterfte. In 1975 stierven in de wereld 15½ mln. kinderen van vier jaar en jonger, waarvan 15 mln. in de ontwikkelingslanden. Bij de helft van laatstgenoemde 15 mln. had de doodsoorzaak te maken met honger en ondervoeding.
- Indien men er in 2000 in geslaagd zal zijn de ergste gevolgen van de armoede te hebben overwonnen, zullen er jaarlijks 10 mln. mensen minder sterven en 15 tot 20 mln. minder geboren worden.
- De OECD-landen hebben nog geen

duidelijk standpunt hoe te reageren op de Noord-Zuiduitdaging. De politieke leiders hebben wel een retorische visie, maar de daadkracht schiet duidelijk te kort.

- Er zal weinig vooruitgang worden bereikt op economisch terrein noch op het terrein van de basisbehoeften, tenzij deze elementen met elkaar worden verbonden. Een morele humanitaire impuls kan daarbij niet worden gemist.
- Er is een aantal nieuwe politieke en economische uitdagingen en realiteiten nodig, zoals in de jaren veertig en vijftig het geval was. Nieuwe doelstellingen op het gebied van de buitenlandse politiek moeten aansluiten op krachten die in de wereld werkzaam zijn.

Een kardinale vraag is of de derde wereld inderdaad een katalysator voor economische groei zal vormen. Opvallend in de afgelopen zes jaar is de sterke toeneming van de handel tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden, vooral die in industriële produkten. Het inzicht is groeiend dat de potentiële relaties tussen Noord en Zuid niet alleen het nationaal inkomen en de werkgelegenheid zullen beïnvloeden maar ook de mate van inflatie in het Noorden. Tijdens de in de afgelopen jaren optredende voedsel- en oliecrises bleek dat stijgende prijzen wereldwijd de inflatie versterkten. Thans vooruitblikkend op de jaren tachtig lijkt het erop dat een groeiende vraag vanuit de ontwikkelingslanden van sterke invloed zal zijn op de prijzenstructuur, vooral die van voedselprodukten. Als wij het gezichtsveld verruimen tot de jaren negentig zal continuering van de huidige trends ertoe leiden dat de graanexport uit Noord-Amerika zal toenemen van 100 mln. ton per jaar tot ca. 200 mln. ton. Noord-Amerika zal deze toeneming alleen kunnen produceren tegen aanzienlijk hogere produktiekosten.

Het belangrijkste agrarische potentieel ligt in de ontwikkelingslanden. De gecultiveerde landbouwooppervlakte in India is even groot als in de Verenigde Staten, maar heeft een lage produktiviteit. Op dezelfde landoppervlakte produceert India namelijk ca. 120 mln. ton granen tegen 250 mln. ton in de Verenigde Staten. Oplossing van India's financiële en institutionele problemen zou ertoe kunnen leiden dat de produktie toeneemt tot 300 mln. ton per jaar.

In de komende decennia dient de graanproduktie in landen als India en Argentinië te worden opgevoerd, wil men sterk stijgende prijzen voorkomen. Hetzelfde geldt voor energie. Invoer van industriële goederen kan eveneens sterke prijsstijgingen voorkomen. Mc Namara noemde het groothandelsprijsindexcijfer in de Verenigde Staten, dat in de afgelopen vijf jaar met 66% is gestegen. Voor textielprodukten echter, waarvan ondanks non-tarifaire importbeperkingen, een aanzienlijke invoer bestaat, bedroeg de prijsstijging slechts 26%. De prijzen van huishoudelijke elektronische produkten, zoals radio's en televisietoestellen, waarvoor minder invoerrestricties bestaan, daalden in de afgelopen vijf jaar.

Noord is zeer voorzichtig bij het sluiten van goederenovereenkomsten met Zuid. Computerstudies hebben aange-toond wat er gebeurd zou zijn als tussen 1963 en 1972 tussen Noord en Zuid goederenovereenkomsten zouden zijn gesloten: de ontwikkelingslanden zouden er \$ 5 mrd. op vooruit zijn gegaan, de Verenigde Staten echter \$ 15 mrd. De conclusie is dat in een toekomstige optimale samenwerking tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden Zuid de potentie heeft te fungeren als „engine of growth” en bijdraagt tot bestrijding van de inflatie.

Jaarverslag van de Bank voor Internationale Betalingen: zorgelijke ontwikkeling

DRS. A.H.A. VAN DER MEER*

Het jaarverslag van de Bank voor Internationale Betalingen besteedt — zoals gebruikelijk — ruime aandacht aan de internationale economische situatie. Centraal staan dit jaar de problemen in verband met inflatie en onrust op de valutamarkten. In dit artikel wordt aan de hand van het jaarverslag de stand van zaken in de wereldeconomie besproken. Het blijkt o.a. dat de Bank voor Internationale Betalingen vergelijkbare, somber gestemde, verwachtingen heeft ten aanzien van de ontwikkeling van de wereldeconomie als b.v. de OESO.

Inleiding

Op 11 juni jl. verscheen het 49e jaarverslag van de Bank voor Internationale Betalingen (BIB) te Bazel betreffende de periode van 1 april 1978 t/m 31 maart 1979. In dit jaarverslag staat een tweetal onderwerpen centraal, t.w. de internationale valutarisic van het vorige jaar (dollarcrisis) en het aanwakkeren van de inflatie. Aangezien de valuta-onrust en de inflatie van grote betekenis zijn voor de internationale economische ontwikkeling, worden beide onderwerpen in het onderhavige jaarverslag verder geanalyseerd en wordt de betekenis ervan doorgetrokken naar de toekomst. In juli jl. verscheen eveneens het traditionele halfjaarlijkse economische rapport van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) te Parijs. Ook aan deze publicatie zal in dit artikel enige aandacht worden geschonken, te meer daar ook in het sombere OESO-rapport de stijging van de inflatie centraal staat.

Achtereenvolgens zullen in dit artikel aan de orde komen: een overzicht van de stand van zaken in de wereldeconomie; inflatie en werkloosheid; de maatregelen welke de verschillende landen hebben genomen ter bevordering van een goede monetair-economische ontwikkeling; het internationale handels- en betalingsverkeer; de internationale geld- en kapitaalmarkten en de internationale valutarisic situatie.

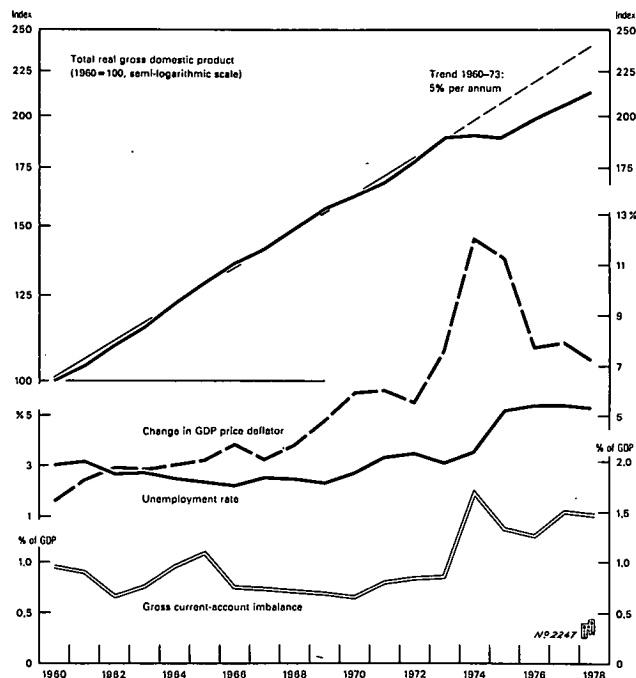
Het artikel wordt besloten met een beschrijving van een tweetal scenario's over de toekomstige economische ontwikkeling (een optimistisch en een pessimistisch) waar volgens de BIB de werkelijkheid ergens tussenin zal liggen. Voor zover mogelijk worden de recente OESO-voorspellingen in het geheel betrokken.

De huidige situatie van de wereldeconomie

Bezien we de economische ontwikkeling in 1978 in het OESO-gebied, dan lijkt de ontwikkeling op het eerste gezicht

niet veel af te wijken van die in 1977. De vier belangrijke hoofddoelinden van economische politiek — het voorkomen van inflatie, het bestrijden van werkloosheid, het bevorderen van het externe aanpassingsproces en het streven naar economische groei — vertoonden echter bij nadere bestudering niet de gewenste ontwikkeling, zoals figuur 1 laat zien.

Figuur 1. Groei, inflatie, werkloosheid en extern evenwicht van de OESO-landen

Bron: Jaarverslag BIB 1978-1979, blz. 10

In figuur 1 is het externe evenwicht weergegeven als de som van de absolute cijfers van de lopende rekening van de betalingsbalansen van de OESO-landen als percentage van het gezamenlijke bruto nationaal product. Wat de groei betreft, kan worden gezegd dat hij met een toename van 3½% nagenoeg gelijk is gebleven aan die van 1977. De werkloosheid handhaafde zich ondanks de economische groei op een veel te hoog niveau en de inflatie daalde in verhouding veel te weinig. Ook de betalingsbalansonevenwichtigheid bleef te hoog en ligt nog steeds ruim boven het niveau van voor de oliecrisis van 1973. Tussen de OESO-landen onderling bestonden er evenwel verschillen in de mate

* De auteur is hoofd Economisch Onderzoek van Bank Mees & Hope NV.

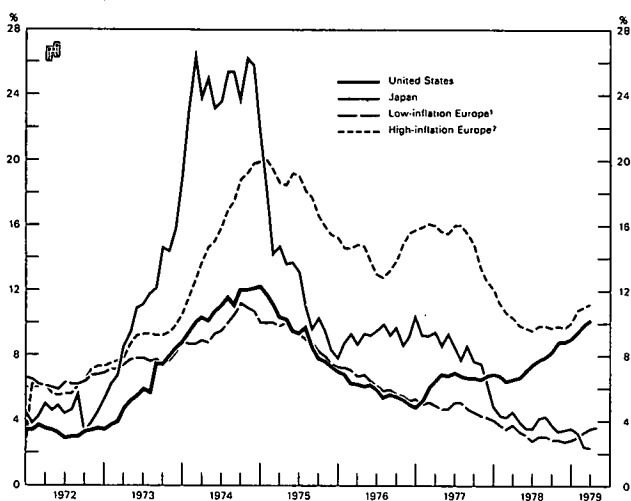
van ontwikkeling. Zo groeide de Amerikaanse economie ondanks een daling met 1% t.o.v. 1977 het vorige jaar verrassend sterk met 4,3%. Slechts weinig landen, o.a. West-Duitsland (3,7%) en Japan (5,8%), groeiden sneller dan in 1977.

De OESO verwacht voor het lopende jaar een groei in de industrielanden van gemiddeld 3,5% en in de eerste helft van 1980 slechts 2%. Dit laatste groeicijfer zou zelfs nog optimistisch kunnen worden genoemd. Voor West-Duitsland b.v. gaat de OESO uit van een verwachte groei in 1980 van 3%, terwijl de Duitse regering van 2,5% uitgaat. Aangezien West-Duitsland, naast Japan, een locomotiefunctie in het internationale economische herstel moet vervullen, is dit een somber vooruitzicht.

Inflatie en werkloosheid

Het verloop van de inflatie heeft zich de laatste jaren in de verschillende landen tegengesteld ontwikkeld. Terwijl de geldontwaarding in de Verenigde Staten de afgelopen twee jaar geleidelijk toenam, toonde deze in Europa — zij het op globaal genomen twee verschillende niveaus — juist een dalend verloop. Een illustratie hiervan verschaft figuur 2, waarin het verloop van de inflatie in de onderscheiden (groepen) landen is uitgezet.

Figuur 2. Verloop van het inflatiepercentage (12-maands gemiddelden)

Bron: Jaarverslag BIB 1978-1979, blz. 34.

1) Ongewogen rekenkundig gemiddelde voor België, West-Duitsland, Nederland en Zwitserland.

2) Ongewogen rekenkundig gemiddelde voor Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk.

Sedert begin dit jaar is aan deze min of meer tegengesteld verloopende inflatiebeweging een einde gekomen en treedt er overal een stijging op, hetgeen de BIB met zorg vervult. De voornaamste reden voor de stijging van de inflatie in de Verenigde Staten in de jaren 1977-1978 was de snelle stijging van de binnenlandse vraag. Daarnaast leidde de depreciatie van de dollar tot een oplopen van de inflatie in de VS. Het prijspeil in de Verenigde Staten steeg op jaarbasis van 4,8% eind 1976 via 6,8% ultimo 1977 tot 13% in maart van dit jaar. De ontwikkeling van het inflatiepeil in andere landen werd in gunstige zin beïnvloed door de depreciatie van de Amerikaanse dollar. Ook het relatief goedkoper worden van de grondstoffen, waarvan de prijzen in dollars zijn uitgedrukt, werkte in belangrijke mate stabiliserend op de hoogte van de inflatie.

De BIB noemt een aantal factoren die ertoe hebben geleid dat dit jaar de inflatie in alle landen is gaan oplopen. allereerst is er het laatste halfjaar een grotere valutarisiciteit ontstaan. Hierdoor is er een einde gekomen aan de periode waarin de landen met t.o.v. de dollar appreciërende valuta's voordeel hadden van de lager wordende import-

prijzen. Bovendien dreef ten gevolge van het uitblijven van de recessie in de Verenigde Staten dit jaar de grote vraag de prijs van de grondstoffen op. Ten slotte is er nog het gevolg van de olieprijsverhoging. Volgens de OESO is er reeds sprake van een verhoging van de olieprijs sedert december 1978 van rond 60%. De BIB concludeert dat er thans een zekere convergentie in de ontwikkeling van het inflatiepeil in de verschillende landen zou kunnen optreden ten gevolge van de valutarisiciteit. Met de totstandkoming van het Europese Monetaire Stelsel zou er een periode kunnen komen van grotere valutarisiciteit en zou wat dit betreft de inflatie zich in de diverse landen meer gelijkgericht kunnen ontwikkelen.

De BIB heeft eveneens de relatie tussen inflatiebestrijding en werkloosheidsontwikkeling onderzocht. Zoals bekend gaat het traditioneel bij de bestrijding van deze twee kwaden steeds om het één of om het ander. Werkloosheid kan slechts worden aangepakt ten koste van meer inflatie en andersom. In vele landen, o.a. Nederland, is evenwel de inflatie vermindert zonder dat de omvang van de werkloosheid aanmerkelijk veranderde. De BIB concludeert daaruit dat, ingeval de overheid de inflatie geleidelijk aan weet terug te dringen en de winstgevendheid van nieuwe investeringen kan verhogen, het mogelijk zal zijn ook de werkloosheid te verminderen.

Maatregelen ter bevordering van een goede monetair-economische ontwikkeling

Op monetair terrein werd in het verslagjaar in de verschillende landen een positieve bijdrage van de geldpolitiek verwacht bij de bestrijding van de inflatie en/of de ondersteuning van de nationale geldeenheid op de internationale valutamarkten. Dit uitte zich in het binnen strakke grenzen houden van de groei van de geldhoeveelheid. Tabel 1 geeft een indruk van de groeicijfers van de geldhoeveelheid in de verschillende landen.

Tabel 1. Normpercentage en werkelijke groei van de geldhoeveelheid (in %)

Land	Geldhoeveelheid	Periode	Norm		Uitkomst
			procent.	veranderingen	
Canada	M ₁	juni 1977 - juni 1978 juni 1978	7 - 11 6 - 10		8,5 5,3a)
Frankrijk	M ₂	12 mnd. tot dec. 1978 12 mnd. tot dec. 1979	12b) 11b)		12,3 -
West-Duitsland	centrale bankgeld	1977 gem. - 1978 gem. IV/1978 - IV/1979	8 6-9		11,4 -
Japan	M ₂	III/1977 - III/1978 IV/1977 - II/1979	11-12c) 12-13c)		12,1 12,3d)
Nederland	M ₂ /netto nationaal inkomen	Eind 1976 Eind 1980	- 37,0 b)		41,0e) -
Zwitserland	M ₁	1977 gem. - 1978 gem.	5		16,2
Verenigd Koninkrijk	Sterling geldaanbod (M ₃)	12 mnd. tot half apr. '79 12 mnd. tot half okt. '79	8-12 8-12		10,4 -
Verenigde Staten	M ₁	IV/1977 - IV/1978	4,0-6,5		7,3
		I/1978 - II/1979	4,0-6,5		4,9g)
		III/1978 - III/1979	2,0-6,0		-
	M ₂	IV/1977 - IV/1979	1,5-4,5		-
		IV/1977 - IV/1978	6,5-9,0		8,5
		I/1978 - III/1979	6,5-9,0		7,1g)
	M ₃	IV/1978 - IV/1979	5,0-8,0		-
		IV/1977 - IV/1978	7,5-10,0		9,4
		I/1978 - III/1979	7,5-10,0		8,4g)
IV/1978 - IV/1979	6,0-9,0		-	-	

Bron: Jaarverslag BIB 1978 -1979, blz. 72

a) juni 1978 - januari 1979. b) Bovengrens. c) Schatting. d) I/1978-I/1979. e) Werkelijke verhouding. f) Doelstelling, te bereiken via steeds grotere afname. g) I/1978-I/1979.

Met betrekking tot het bepalen van de juiste mate van groei van de geldhoeveelheid stonden de monetaire autoriteiten voor de taak te voorkomen dat het rentepeil te veel zou

stijgen, omdat dit een herstel van de binnenlandse economische ontwikkeling zou tegenwerken. Bovendien kon een te grote appreciatie van de nationale valuta de binnenlandse economische activiteit belemmeren via een moeilijker exportpositie. Met dit probleem kampten vooral West-Duitsland en Zwitserland. Per saldo zien we dat bij die landen die het meeste op de internationale valutamarkten hebben geïnterveneerd ten gunste van de Amerikaanse dollar (West-Duitsland, Zwitserland, Japan) de werkelijke groei van de binnenlandse geldhoeveelheid vaak aanzienlijk van de genormeerde groei afweek.

Speciale aandacht wijdt het jaarverslag ook aan de relatie monetaire expansie-rentepeil-wisselkoers. De BIB constateert dat de laatste jaren alleen Japan, en later ook West-Duitsland en Zwitserland, erin zijn geslaagd een gelijkmatige expansie van de geldhoeveelheid te combineren met een stabiel renteniveau. Alleen in Zwitserland daalde de rente. Wel apprecieerden de valuta's van deze landen aanzienlijk.

16 de rijksoverheid vraagt

hoofd afdeling economie (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat t.b.v. de Hoofddirectie van de Waterstaat, Hoofdafdeling Financieel-Economische en Planologische Zaken

De Rijkswaterstaat houdt zich o.m. bezig met beleidsvoorbereiding en uitvoering m.b.t. verkeers- en vervoers-infrastructuur, waterkeringen, inpolderingen, kwantitatief en kwalitatief waterbeheer.

Taak van de onderafdeling, bestaande uit 3 medewerkers: leveren van een specifieke inbreng op het terrein van de macro-economie, de regionale economie en de vervoerseconomie bij de beleidsvoorbereiding, zowel van het lange termijnbeleid (b.v. structuurschema's, zeehavens, nota waterhuishouding) als van concrete projecten (b.v. aanleg of verbetering van landwegen, vaarwegen en zeehavens); coördinatie van energie-aangelegenheden voorzover van belang voor de Rijkswaterstaat.

Vereist: universitaire opleiding, b.v.k. macro-economie; ruime ervaring in een overheids-functie; redactionele ervaring; kennis van de verkeers- en vervoerssector.

Leeftijd: 30 - 40 jaar.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 6604,- per maand.

Sollicitaties inzenden vóór 21 september 1979.

Bovengenoemd salaris is exclusief 8% vakantiewaarsluiting.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturnummer 9-2668/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe) en uw huisadres met postcode, zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.

Andere landen ondervonden veel meer moeilijkheden bij het simultaan stabiliseren van de genoemde drie monetaire variabelen.

Het internationale handels- en betalingsverkeer

De ontwikkeling van de wereldhandel had in 1978 een iets gunstiger verloop dan het jaar ervoor. De reële groei bedroeg het vorige jaar 5%, tegen 4% in 1977. Het feit dat de groei van de wereldhandel de laatste jaren bescheiden blijft, moet worden gezien tegen de achtergrond van de lagere economische groei van de industrielanden. Bedroeg in de periode 1963-1972 de gemiddelde reële groei van de wereldhandel 9% per jaar bij een gemiddelde groei van het bruto nationaal produkt in de industrielanden van 4½%, de laatste jaren ligt de groei van de wereldhandel nog maar net boven de gemiddelde groei van de industrielanden. De oorzaak hiervan moet worden gezocht in het lagere investeringsniveau dat de laatste jaren in de industrielanden geldt. Bovendien remt de onzekerheid over het wisselkoersverloop en de invoering van protectionistische maatregelen in sommige landen de wereldhandel af. Ook voor dit jaar verwacht de OESO een langzame groei van de wereldhandel, zodat voorlopig op een relatief laagblijvende omvang van het handelsverkeer moet worden gerekend. Dit betekent tevens dat vanuit de exportsector slechts geringe impulsen op een opleven van de nationale economieën zullen uitgaan.

De ontwikkeling van de betalingsbalansen stond het afgelopen jaar sterk in het teken van de wisselkoersmutaties. Over het geheel genomen was de betalingsbalansstructuur in 1978 evenwel de beste van de laatste vijf jaar. Een illustratie van de ontwikkeling van de lopende rekening van de betalingsbalansen in de laatste jaren geeft tabel 2. Hierin staan tevens de sombere verwachtingen van de OESO per juli 1979 voor de periode tot midden-1980 vermeld.

Tabel 2. Saldo lopende rekeningen betalingsbalans (in mrd. \$)

	1976	1977	1978	1979	medio 1980 a)
Totaal OESO, waarvan	-19	-26½	6½	-15½	-18½
- Verenigde Staten	4½	-15½	-16	-11½	-9½
- Japan	3½	11	16½	½	2½
- West-Duitsland	3½	4½	8½	5	½
- Frankrijk	-6	-3½	1	0	1½
- Engeland	-2	½	1	0	1½
OPEC	36½	29	6	31	37
Niet-olieprod. ontw. landen	-25½	-23	-37	-45	-50

Bron: OECD, *Economic outlook*, nr. 25.
a) Cijfers op jaarbasis.

Wat de jaren 1979 en 1980 betreft maakt de OESO het nodige voorbehoud ten aanzien van de saldi lopende rekening van de betalingsbalans. Ten gevolge van de olieprijsstijging, die groter was dan voorzien ten tijde van de opstelling van de cijferreeks, zal het betalingsbalanstekort van het gehele OESO-gebied aanmerkelijk hoger uitkomen. In plaats van een verwacht tekort van \$ 26 mrd. in de tweede helft van dit jaar, wordt voor deze periode een tekort op de lopende rekening van ca. \$ 40 mrd. voorzien. Voor het gehele jaar 1979 zal het tekort ongeveer \$ 25 mrd. bedragen (in plaats van de in de tabel genoemde \$ 15,5 mrd.). Voor de eerste helft van volgend jaar wordt op jaarbasis een tekort op de lopende rekening van de gezamenlijke OESO-landen van \$ 30 mrd. verwacht (in plaats van de genoemde \$ 18,5 mrd.).

Uit dit overzicht blijkt dat de onevenwichtigheid in het verslagjaar verder is afgenomen. Binnen de Groep van Tien en Zwitserland zijn de onevenwichtigheden evenwel mede onder invloed van de valutacrisis verder toegenomen. Het totale saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans van deze groep landen sloeg om van een tekort van \$ 5 mrd. in 1977 in een overschot van \$ 18 mrd. het vorige jaar. Terwijl de lopende rekening van vooral Frankrijk, Italië en Zweden te zamen met ruim \$ 14 mrd. verbeterde, werden de verschil-

len tussen het tekort van de Verenigde Staten (\$ 16 mrd.) en de overschotten van West-Duitsland, Japan en Zwitserland (resp. \$ 8,75, \$ 16,5 en \$ 5 mrd.) aanzienlijk groter. De dollardepreciatie leidde in deze drie landen tot een groter surplus op de lopende rekening van de betalingsbalans (en op de hier deel van uitmakende handelsbalans) ten gevolge van de ruilvoetverbetering. Aangezien er naar deze drie landen tevens veel kort kapitaal stroomde vanuit dollarbeleggingen, namen hun netto officiële reserves aanzienlijk toe.

Het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans van de Verenigde Staten bleef in 1978 met \$ 16 mrd. nagenoeg even groot als in 1977 (\$ 15,25 mrd.). De totale Amerikaanse betalingsbalans vertoonde vorig jaar een tekort van \$ 31,33 mrd. tegen een tekort van \$ 34 mrd. in 1977 en slechts \$ 8,75 mrd. in 1976. Zoals hierboven opgemerkt zal dit jaar en volgend jaar de betalingsbalanssituatie van de OESO-landen drastisch verslechteren. Een zelfde triest onevenwichtig beeld als in 1974 bestond dreigt daarmee weer voor ons op te doemen.

Het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans van de landen van de OPEC-groep liep vorig jaar terug van \$ 29 mrd. in 1977 tot slechts \$ 7 mrd. Deze daling van het overschot kan worden verklaard uit de traag groeiende vraag naar olie, terwijl het olie-aanbod uit niet-OPEC-landen toenam. Verder was de olieprijs, uitgedrukt in dollars, sedert 1 juli 1977 niet gewijzigd, ondanks het feit dat de dollarwaarde flink terugliep in 1978. Bovendien bleef de invoer van de OPEC-landen groeien, zij het slechts 5%, tegen een toename van 20% in de jaren 1976 en 1977 en 40% in 1974 en 1975. Ten gevolge van de recente olieprijsverhoging, verwacht de OESO dat het surplus van de OPEC-landen dit jaar fors zal stijgen. Het volgend jaar zou dit overschot wat kunnen afnemen, als de OPEC-landen een deel van hun olie-opbrengsten gaan aanwenden voor het vergroten van hun import uit de industrielanden. Kortom, een gelijk beeld op dit punt als in de jaren 1974-1975.

De niet-olieproducerende ontwikkelingslanden zagen, na een verbetering in 1977, het tekort op de lopende rekening van hun betalingsbalans weer verder oplopen en wel tot \$ 35 mrd. Dank zij de vrij gemakkelijke verkrijgbaarheid van krediet op de internationale geld- en kapitaalmarkten leidde dit voor deze groep landen niet tot al te grote moeilijkheden. Door middel van het aangaan van nieuwe internationale leningen, officiële hulpverlening, schenkingen enz., kon de reservepositie van deze landen zelfs met ruim \$ 12,5 mrd. verbeteren.

Het totale tekort op de handelsbalans van de Oostbloklanden werd in 1978 \$ 5 mrd. groter, waarvan de Sovjetunie \$ 3 mrd. voor haar rekening nam, ten gevolge van grote graanimport. De BIB merkt hierbij nog op dat de Sovjetunie ongeveer 450 ton goud heeft verkocht, ter waarde van ca. \$ 3 mrd.

De internationale financiële markten

Na het topjaar 1977, vormde 1978 een nieuw recordjaar voor de internationale financiële markten. Met name de verstrekking van internationale bankkredieten steeg buitensporig. Het aanbod was zo groot, dat in de „borrowersmarkt” de debiteuren zeer scherpe condities konden verkrijgen. De internationale kredietverlening nam toe met netto \$ 132 mrd. (incl. dubbeltellingen \$ 138,5 mrd.), tegen resp. \$ 95,6 en \$ 102 mrd. in 1976 en 1977. Van dit bedrag werd \$ 110 mrd. verstrekt in de vorm van internationale bankkredieten (in 1977 \$ 75 mrd.) en \$ 28,5 mrd. via de euro- en „foreign-bond”-markt (in 1977 \$ 31,0 mrd.) Het aandeel van de internationale bankkredieten in de internationale kredietverlening steeg daarmee wederom verder. De bankkredieten werden verstrekt door banken uit de Europese landen van de Groep van Tien en Zwitserland (68%), banken in Canada en Japan (8%), banken in de Verenigde Staten (17%) en branches van Amerikaanse banken in de offshore-

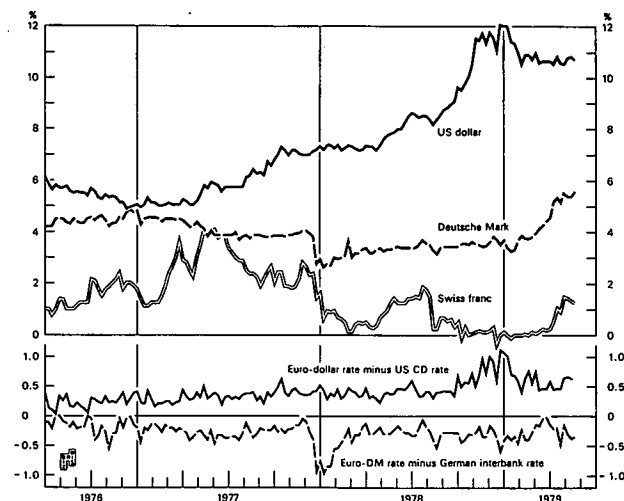
centra (7%). De door de Europese banken verstrekte kredieten ten bedrage van \$ 145,2 mrd. vonden voor 81% plaats in de vorm van eurokredieten (bruto). De netto omvang van de eurokredietmarkt steeg daardoor in 1978 tot \$ 375 mrd. per de jaarultimo. De bruto omvang is uiteraard groter en bedraagt, afhankelijk van de definitie, minstens \$ 500 mrd.

De grote groei van de verstrekking van de internationale bankkredieten werd het afgelopen jaar in de hand gewerkt door de zwakke binnenlandse kredietvraag, waardoor de banken in versterkte mate internationaal gingen opereren. Bovendien leidde de valuta-onrust en het grote Amerikaanse betalingsbalanstekort tot een verhoogd aanbod van korte middelen. De grote liquiditeit van de eurokredietmarkt leidde, in nog sterkere mate dan in 1977, tot het ontstaan van een kopersmarkt. De „spread” kwam hierbij verder onder druk te staan.

De BIB ziet naar aanleiding hiervan een tweetal problemen naar voren komen. Allereerst is er een macro-economisch aspect. De zorg betreft hier de snelle groei van deze vorm van kredietverlening waaruit inflatoire impulsen zouden kunnen ontstaan. Verder is er een risico-aspect. Een te sterk aantasten van de marges brengt het gevaar met zich dat de omvang van de voorzieningen in verhouding tot de risico's achterblijft.

Het renteverloop op de eurovalutamarkt gaf in 1978 een verder uiteenlopen van de euro-dollar tarieven ten opzichte van de euro-Duitse-mark- en euro-Zwitserse-franctarieven te zien. Figuur 3 brengt dit in beeld.

Figuur 3. Interbancaire tarieven van 3-mneds eurovalutadeposito's en het verschil met binnenlandse tarieven

Bron: Jaarverslag BIB 1978-1979, blz. 127.

De dollartarieven stegen onder invloed van de hoge inflatie in de Verenigde Staten en de maatregelen die werden genomen ter ondersteuning van de Amerikaanse valuta. De euro-Duitse-mark en euro-Zwitserse-franctarieven ontwikkelden zich parallel aan de binnenlandse tarieven.

De valuta-onrust, het hoog oplopen van de korte-dollar tarieven en de algehele economische onzekerheid, hadden een remmend effect op de groei van de internationale kapitaalmarkt in 1978. Doordat vrijkomende gelden kort werden belegd vanwege het optredende rentevoordeel en de valuta-onrust, bleef de groei van deze markt achter bij die van de internationale bankkredieten.

Bruto steeg de emissie-activiteit in het verslagjaar met \$ 0,6 mrd. tot \$ 36,7 mrd. De zwakheid van de dollar leidde ertoe dat bij de uitgifte van eurobonds het aandeel van de dollarsector daalde van 63% in 1977 tot 48% in 1978. Vooral de Duitse-mark-sector profiteerde hiervan door (ongecorrigeerd voor wisselkoersverschillen) te groeien van 27% naar 41%, vanwege de voorkeur van de beleggers voor sterkere valuta's. De omvang van de eurobondmarkt liep terug van \$ 19,5 mrd. in 1977 tot \$ 15,9 mrd. in 1978. De foreign-bondmarkt daaren-

tegen groeide het afgelopen jaar en wel van \$ 16,6 mrd. tot \$ 20,8 mrd. Tabel 3 brengt dit in beeld.

Tabel 3. Internationale obligatieleningen in mln. \$

Landen/ landengroepen	Jaar	Euro-bondemissies				Foreign-bondemissies			
		totaal		waarvan		totaal		waarvan	
		VS dollars	Duitse marken	private place- ments		"in VS	in Zwit- ser- land	private place- ments	
West-Europa	1976	5.750	3.830	1.330	1.070	5.110	1.240	3.370	2.960
	1977	9.010	5.740	2.780	1.860	5.060	1.280	2.650	2.910
	1978	5.360	2.440	2.250	1.330	5.950	1.630	2.300	1.710
	1979/1	1.910	800	750	250	1.800	260	1.450	890
Canada	1976	3.010	1.570	40	150	6.090	5.720	370	4.060
	1977	1.950	990	410	60	3.430	2.980	360	1.830
	1978	830	470	360	380	4.020	3.230	370	1.080
	1979/1	430	430	-	30	1.580	840	480	410
Verenigde Staten	1976	400	400	-	120	30	-	-	30
	1977	1.300	1.190	10	430	220	-	20	200
	1978	1.320	970	230	200	370	-	220	150
	1979/1	860	700	40	-	160	-	60	-
Overige ontwikkelde landen	1976	2.060	1.500	510	300	1.500	710	790	680
	1977	2.080	1.450	590	320	1.450	670	660	510
	1978	2.550	920	1.590	360	2.780	410	1.740	1.930
	1979/1	570	90	470	140	870	-	870	590
Rest van de wereld	1976	1.060	450	270	180	900	690	120	210
	1977	2.660	990	1.190	500	1.610	820	400	430
	1978	2.980	1.080	1.290	750	2.070	290	540	880
	1979/1	520	340	110	-	440	60	50	130
Internationale instellingen	1976	3.090	2.250	670	1.890	5.310	2.270	790	1.970
	1977	2.480	1.980	240	890	4.840	1.920	870	1.820
	1978	2.830	1.770	820	1.290	5.610	600	1.890	2.830
	1979/1	270	190	50	50	540	350	30	30
Totaal emissies	1976	15.370	10.000	2.820	3.710	18.940	10.630	5.440	9.910
	1977	19.480	12.340	5.220	4.060	16.610	7.670	4.960	7.700
	1978	15.870	7.650	6.540	4.310	20.800	6.160	7.060	8.580
	1979/1	4.560	2.550	1.420	470	5.390	1.510	2.940	2.050

De foreign-bondmarkt had het in verhouding tot de eurobondmarkt iets gemakkelijker, omdat daar meer alternatieven zijn voor belegging in Amerikaanse dollars, nl. de Zwitserse franc en de Japanse yen. De plaatsing van obligaties op buitenlandse kapitaalmarkten richtte zich dan ook sterk op Zwitserland en Japan waar de relatief zwakke binnenlandse investeringsgeneigdheid, samen met het liquiditeitscreërende effect van de officiële interventies op de valutamarkten, tot gemakkelijke condities op de financiële markten leidden. De buitenlandse vraag op deze kapitaalmarkten was dan ook erg groot. Japan stimuleerde dit nog door de officiële kapitaalrestricties te verzachten. De waarde van de nieuwe yen-emissies door buitenlanders steeg van \$ 1,4 mrd. in 1977 tot \$ 4,7 mrd. in 1978. In Zwitserland steeg het buitenlandse beroep zelfs van \$ 2,1 mrd. tot \$ 7,1 mrd. het vorige jaar, ondanks de hier van kracht zijnde beperkende maatregelen. Dit was voor het eerst meer dan de omvang van de foreign-bondissues in de Verenigde Staten. De foreign-bondemissies in West-Duitsland stegen met slechts \$ 0,1 mrd. tot \$ 1,6 mrd.

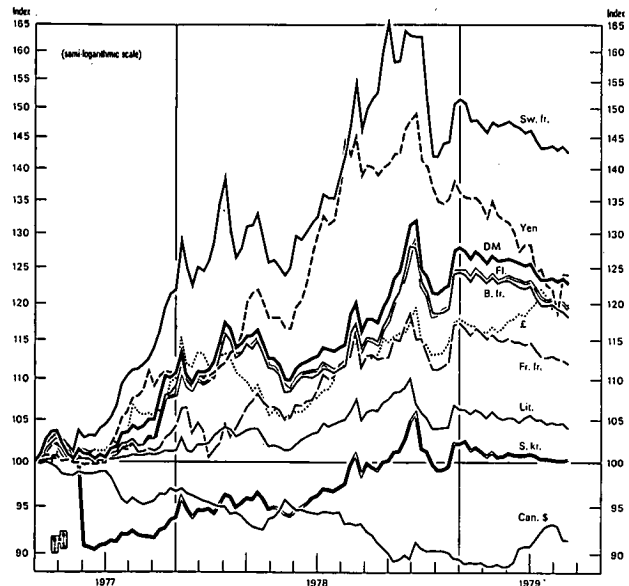
Het eerste kwartaal van dit jaar toonde een opmerkelijk herstel van de dollarsector. Op de eurobondmarkt werden er vanwege de nog hoge korte rente in de Verenigde Staten voor \$ 2,6 mrd. nieuwe dollaremmissies geplaatst tegen \$ 1,9 mrd. in de overeenkomstige periode van 1978. De activiteit in de Duitse-mark- en de yen-sector liep daarmee iets terug. In de foreign-bondsfeer vertoonde de Zwitserse-franc-sector een grote activiteit door het opheffen van de bepalingen

welke voor buitenlanders golden met betrekking tot de aankoop van obligaties luidende in Zwitserse francs. Het bedrag van nieuwe emissies lag zelfs 66% boven dat van het eerste kwartaal van 1978.

De internationale valutarisicositatie

De verslagperiode werd gekenmerkt door zeer grote fluctuaties in het verloop van de belangrijkste wisselkoersen. De bewegingen waren veel groter dan nodig was voor de internationale aanpassing van de betalingsbalansen. Het sterk schommelende verloop van de prijs van de verschillende valuta's blijkt duidelijk uit figuur 4.

Figuur 4. Verloop van enige wisselkoersen t.o.v. de Amerikaanse dollar (eind juni 1977 = 100)

Bron: Jaarverslag BIB 1978-1979, blz. 135

De koersafwijkingen t.o.v. de dollar bereikten eind oktober 1978 een hoogtepunt nadat de snel stijgende inflatie in de Verenigde Staten, het grote tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans en een gebrek aan vertrouwen in daadkracht van de Amerikaanse autoriteiten en in de dollar, tot een steeds grotere depreciatie hadden geleid. Na de afkondiging van het reddingsprogramma d.d. 1 november 1978, ging het geleidelijk aan wat beter met de dollar. Mede door de Amerikaanse steun en de forse interventies op de internationale valutamarkten trad een verder herstel in, zij het niet spectaculair. Pas in april en mei van dit jaar werd de dollarkoers wat vaster. De centrale banken van de Verenigde Staten, West-Duitsland, Japan en Zwitserland intervieneerden de laatste twee maanden van 1978 in totaal ten bedrage van zo'n \$ 17 mrd.

De dollarcrisis leidde ook tot nieuwe pogingen de Europese monetaire samenwerking van de grond te krijgen. Na een principebesluit hiertoe op 5 december 1978 ging, na enige vertraging vanwege een aantal nog op te lossen landbouwproblemen, op 13 maart van dit jaar het Europese Monetaire Stelsel (EMS) van start. Het doel is de monetaire stabiliteit in Europa te versterken. Tot op heden is dit aardig gelukt, al is er een aantal tekenen (stijging van de renteniveaus, oplopen van de DM-koers, dalen van de Belgische frankkoers, stijging van de goudprijs) die op wat spanningen duiden. Ook het afgelopen jaar werden er weer vele nieuwe internationale liquiditeiten gecreëerd. Het forse tekort op de Amerikaanse lopende rekening van \$ 16 mrd. droeg hier het nodige toe bij. Tabel 4 toont deze toename.

Het grootste deel van de toename van de monetaire reserves betrof de vergroting van de deviezenreserves. Bij deze groei van \$ 43 mrd. was het opvallend, dat een groter deel dan voorheen (63%) bestond uit dollars die in de

Tabel 4. Verandering in de monetaire wereldreserves 1976-1978 (in mln. \$)

Landen	Goud	Deviezen	IMF reserveposities	SDR's	Totaal
Groep van 10 + Zwitserland					
- 1976	- 260	5.870	4.345	15	9.970
- 1977	1.840	34.280	1.095	- 265	36.950
- 1978	2.715	34.890	2.590	- 50	34.965
Uitstaande bedragen eind 1978	38.110	140.030	11.225	7.460	196.825
Overige ontwikkelde landen					
- 1976	- 240	550	400	- 125	585
- 1977	- 45	1.805	15	- 20	1.755
- 1978	225	10.980	320	275	11.800
Uitstaande bedragen eind 1978	4.145	34.320	1.395	990	40.850
Ontwikkelingslanden m.u.v. olie-exporterende landen					
- 1976	- 90	11.025	- 135	- 110	10.690
- 1977	195	10.640	50	25	10.910
- 1978	285	11.710	395	280	12.670
Uitstaande bedragen eind 1978	2.495	57.230	925	1.445	62.095
Totaal olie-importerende landen					
- 1976	- 590	17.445	4.610	- 220	21.245
- 1977	1.990	46.725	1.160	- 260	49.615
- 1978	3.225	57.580	- 1.875	505	59.435
Uitstaande bedragen eind 1978	44.750	231.580	13.545	9.895	299.770
Olie-exporterende landen					
- 1976	75	8.000	1.220	15	9.310
- 1977	- 40	10.595	205	85	10.845
- 1978	190	- 14.615	- 770	185	- 15.010
Uitstaande bedragen eind 1978	1.680	55.030	5.785	670	63.165
Alle landen					
- 1976	- 515	25.445	5.830	- 205	30.555
- 1977	1.950	57.320	1.365	- 175	60.460
- 1978	3.415	42.965	- 2.645	690	44.425
Uitstaande bedragen eind 1978	46.430	286.610	19.330	10.565	362.935

Bron: Jaarverslag BIB, blz. 154.

Verenigde Staten waren geplaatst. De reservetoename buiten de Verenigde Staten (37%) vond nagenoeg geheel in andere valuta's dan de dollar plaats. Teleurstellend was weer het geringe aandeel van de SDR-creatie in de reservetoename. De totale hoeveelheid internationale reserves kwam per ultimo 1978 uit op \$ 363 mrd.; het dubbele van het totaal per eind 1973. Het gevaar bestaat dat deze sterke groei een inflatoire bedreiging voor het internationale monetaire systeem vormt. Misschien is de huidige snelle stijging van de goudprijs (tot boven de \$ 300 per ounce) een gevolg hiervan. Een gevaar is ook dat ingeval - zoals het afgelopen jaar - men het dollaraandeel van de reserves wil omzetten in een andere vorm van liquiditeiten, destabiliserende invloeden op het wisselkoersverloop ontstaan. De BIB concludeert dan ook dat zowel de stabiliteit van de samenstelling van de internationale reserves als de groei ervan, sterk afhangen van de politiek van de Amerikaanse regering.

Twee mogelijke groeiscenario's

In een aantal opzichten doet de huidige economische situatie denken aan de jaren 1973-1974. Ook in die jaren stegen de betalingsbalanstekorten en de importprijzen en verslechterde de ruilvoet. Om enig inzicht in de toekomstige ontwikkeling te krijgen, vanuit de huidige situatie, heeft de BIB twee mogelijke scenario's opgesteld, welke geen van beide zullen uitkomen, maar mogelijk de uitersten weergeven.

**GEMEENTE
NIEUWEGEIN**

Nieuwegein is een door de rijksoverheid aangewezen groeiern met thans 35.000 inwoners, binnen enkele jaren 55.000 inwoners.

In deze zeer dynamische gemeente is op het bureau Financieel-Economisch Beleid van de afdeling Financiële Zaken van de secretarie wegens toename van de werkzaamheden plaats voor een

bedrijfs- economisch medewerker

het bureau Financieel-Economisch Beleid is onder meer belast met:

- de financieel-economische beleidsadvisering verband houdende met de (snelle) ontwikkeling van de gemeente;
- het werkgelegenheidsbeleid;
- de efficiency-bewaking;
- de ontwikkeling van de automatisering;
- het detailhandelsbeleid.

Voor het taakveld efficiency-bewaking is uitbreiding van het bureau, dat momenteel bestaat uit vier vaste medewerkers, noodzakelijk.

De functie in dit kader zal voorlopig omvatten:

- het doen van interne en externe bedrijfs-economische onderzoeken, met name daar waar sprake is van directe of indirecte financiële betrokkenheid van de gemeente;
- de beoordeling van de effectiviteit van investeringen en uitgaven;
- confrontatie en plancijfers en exploitatiecijfers, alsmede de analyse (van de verklaringen) van de afwijkingen.

Wij verwachten overigens, dat de inhoud van deze functie zich niet zal beperken tot het hiervoor genoemde, maar mede door de inzet en belangstelling van de nieuwe functionaris zich verder zal ontwikkelen.

Voor de goede vervulling van deze functie binnen het bureau denken wij aan de volgende kwalificaties:

- een middelbare opleiding gecombineerd met een hogere beroepsopleiding in de BE richting;
- het vermogen onderzoekresultaten duidelijk in rapporten weer te geven en zonodig concrete aanbevelingen te doen;
- praktijkervaring op het relevante werkterrein is noodzakelijk.

Salaris: maximaal f 3.874,- bruto per maand. Verdere groei behoort tot de mogelijkheden van deze functie. Nadere informatie bij de heer J. van Amstel, chef Bureau F.E.B., tel. 03402-32944.

Sollicitaties binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad aan Burgemeester en Wethouders van Nieuwegein, Postbus 1, 3430 AA Nieuwegein, onder vermelding van vacaturenummer 185 op de enveloppe.

- Optimistisch scenario: de Amerikaanse conjunctuur zwakt verder af en gaat over in een rustige recessie. Dit leidt tot een verbetering van de Amerikaanse handelsbalans (minder import) en een daling van de grondstoffenprijzen. Het herstel van de dollar zet zich voort en de inflatoire druk valt weg. De sterk anti-inflatoire politiek van de andere grote industrielanden heeft succes en de groei van West-Duitsland en Japan kan zich voortzetten. Gevolg: de inflatie vermindert, het aanpassingsproces m.b.t. het betalingsbalansherstel gaat door, de wisselkoersen zijn stabiel en er is sprake van een matige economische groei.
- Pessimistisch scenario: de Amerikaanse economie komt niet uit de inflatiespiraal. De prijsstijging van de grondstoffen en olie gaat door. De Amerikaanse betalingsbalans verslechtert nog meer en de dollar deprecieert aanzienlijk. De grote industrielanden wren zoveel mogelijk de externe inflatoire impulsen en vertragen daarmee hun economische groei. Het internationale aanpassingsproces komt niet op gang, waardoor de valuta-onrust toeneemt en de inflatie voortdort. Een wereldwijde recessie ontstaat.

Het werkelijke scenario is pas naderhand op te stellen. Om het pessimistische beeld te voorkomen, adviseert de BIB de industrielanden hun olie-import radicaal te beperken middels energiebeperkende maatregelen, de ontwikkeling van binnenlandse olieproductie en het zoeken naar alternatieve energiebronnen. Bovendien moet de Verenigde Staten de inflatie krachtiger bestrijden en haar betalingsbalanstekort terugdringen.

De BIB zit hiermee op dezelfde lijn als de OESO in haar laatste *Economic outlook*. Deze organisatie voorziet de komende 12 maanden een grotere werkloosheid, aanhoudende inflatie en een achterblijvende economische groei. Om dit sombere beeld zoveel mogelijk te voorkomen moet de energiesituatie worden verbeterd en moeten de inflatiebronnen worden aangepakt. Het is te hopen dat de sombere economische vooruitzichten van zowel de BIB als de OESO een ieder zullen aanspreken, zodat op internationaal niveau de huidige problemen in voldoende mate zullen worden aangepakt. Ook het in vele landen oplopen van het inflatiecijfer over de maand juli wijst duidelijk op de noodzaak hiervan.

A.H.A. van der Meer

Vacatures

Functie:	Blz.:
<i>ESB van 8 augustus</i>	
Econometrist of kwantitatief econoom (m/v) voor het Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Publieke Sector van de Rijksuniversiteit Leiden	790
Economisch beleidsmedewerker (m/v) voor de afdeling Financiën en Economische Zaken voor de Agglomeratie Eindhoven	796
Directeur (m/v) voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke ordening t.b.v. de Rijksgebouwendienst, Regionale Directie 's-Gravenhage en omstreken te 's-Gravenhage	804
Econoom (m/v) voor het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne t.b.v. het Rijksinstituut voor Drinkwatervoorziening, afdeling Economie en Managementsinformatie, te Leidschendam	804
Hoofd van de afdeling sociografisch onderzoek (m/v) bij de Associatie voor Planologie BV te Arnhem	II
Economen (m/v) voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening t.b.v. de Centrale Directie van de Volkshuisvesting, Directie Onderzoek afdeling Sociaal-Economisch Onderzoek te Zoetermeer	III
Medewerk(st)er beleidsplanning voor de sectie Planning van de afdeling Onderzoek en Planning van de Gemeente 's-Hertogenbosch	III
<i>ESB van 15 augustus</i>	
Coördinator economiewinkel (5/10 dagtaak) bij de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen	823
Medewerker bedrijfscontacten bij de provincie Utrecht	824
Econoom (m/v) voor de afdeling Financiën en Belasting van de Gemeente Rijswijk	825
Wetenschappelijk onderzoeker bij de vakgroep Besliskunde, Statistische en Wiskundige Methoden der Econometrie van de Subfaculteit Econometrie van de Katholieke Hogeschool Tilburg	826

Functie:	Blz.:
Wetenschappelijk medewerker (m/v) t.b.v. de Stafafdeling Epidemiologie en Informatica, Sector Onderzoek, Analyse en Statistiek van het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne te Leidschendam	828
Econoom (m/v) t.b.v. de Directie Algemene Financiële en Economische Politiek van het Ministerie van Financiën te 's-Gravenhage	828
Wetenschappelijk onderzoeker (m/v) t.b.v. het Proefstation voor de Akkerbouw en de Groenteteelt in de Vollegrond, afdeling Bedrijfssynthese van het Ministerie van Landbouw en Visserij te Lelystad	828
Organisatiedeskundige en een specialist kwaliteitsbeheer voor de Postgiro en Rijkspostspaarbank te 's-Gravenhage	II/III
Controller voor de sector Algemene Boeken van de Uitgeverij Spectrum BV te De Meern	IV
<i>ESB van 22 augustus</i>	
Econoom voor de Stichting Informatieverwerking Midden- en Kleinbedrijf van het Hoofdbedrijfschap detailhandel te 's-Gravenhage	840
Econoom voor de hoofdafdeling Maatschappelijke Technologie van de Nijverheidsorganisatie TNO te Apeldoorn	846
Econoom voor de Studie- en onderzoeksgroep van de Nederlandse Spoorwegen te Utrecht	850
Econoom (m/v) voor de afdeling economische zaken van het bureau FME te Zoetermeer	851
Beleidsmedewerker voor het bureau Economische Zaken van de Secretarie van de Gemeente Zwolle	852
Jurist of econoom (m/v) bij de Raad voor het Filiaal- en Grootwinkelbedrijf te Amsterdam	852
Hoofd (m/v) van de Hoofdafdeling Statistiek van Criminaliteit en Rechtspleging bij het Centraal Bureau voor de Statistiek	II
Bureauhoofd (m/v) voor het Bureau Begrotingszaken van de Hoofdafdeling Comptabiliteit en Financiële Zaken van het Ministerie van Buitenlandse Zaken	II
Regionaal-economisch beleidsmedewerker (m/v) voor het bureau Economische Zaken van de Provincie Zuid-Holland	III
Economisch medewerker (m/v) voor het management bij het Algemeen Ziekenfonds Haaglanden te 's-Gravenhage	IV

Het rendement op obligaties en obligatiefondsen onder invloed van inflatie en belasting

PROF. DR. TH. M. SCHOLTEN*

In onderstaand artikel gaat Prof. Dr. Th. M. Scholten in op de vraag in hoeverre in de afgelopen decennia het beleggen in obligaties aantrekkelijk is geweest. Het blijkt dat deze vorm van belegging in de meeste naoorlogse jaren een negatief rendement heeft opgeleverd, maar momenteel — gezien het peil van de inflatie en van de rente — zeker het overwegen waard is. Daarnaast levert Prof. Scholten kritiek op een voorstel van de regering om het z.g. fictieve rendement (ten aanzien van beleggingen in buitenland gevestigde beleggingsmaatschappijen) te verhogen van 3,6 tot 6%. De auteur heeft de correctie volgens de methode van het fictieve rendement voor de periode 1953-1976 vergeleken met de correctiemethode die in het rapport-Hofstra wordt voorgesteld. De resultaten van beide correctiemethoden zijn vrijwel gelijk.

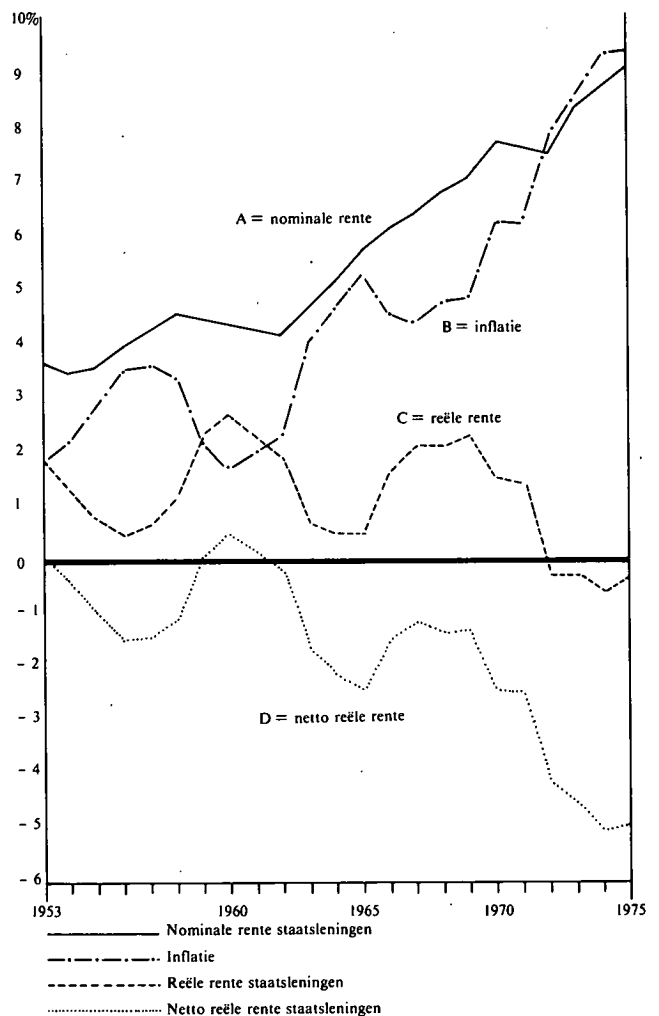
De aantrekkelijkheid van het beleggen in obligaties

Hoe moet men — zo zou onze vraag kunnen luiden — de attractie van obligaties als beleggingsmateriaal waarderen? Het ligt in de rede voor het antwoord op deze vraag te kijken naar de opbrengst van die belegging. Welnu, die opbrengst is in de bijgaande grafiek over een vrij lange periode, nl. van 1953 tot 1976, zichtbaar gemaakt (lijn A). Gekozen is voor het rendement op enkele langlopende staatsleningen¹⁾. In de eerste helft van deze periode ligt de rente tussen 3½ en 5%; in de tweede helft klimt het rendement geleidelijk van 5 naar 9%. Deze cijfers geven de ontwikkeling weer van de *nominale* rente van het rentetype van staatsleningen. Sinds wij moeten leven met het verschijnsel inflatie — geconfronteerd worden met een voortdurende waardedaling van het geld — is met de vermelding van deze nominale rentecijfers nog maar een stukje van het opbrengstverhaal verteld. Daarom is in de grafiek, behalve de nominale rentelijn ook de hoogte van de inflatie voor dezelfde periode weergegeven (lijn B). Deze lijn herinnert ons eraan dat de geldontwaarding, die tussen 1953 en 1962 nog rond de 2½ à 3% schommelde, daarna versnelde en van 1970 af steeds dichterbij de nominale rente naderde; van 1972 tot en met 1975 ging de inflatie het nominale rendement zelfs te boven.

Brengen we deze trieste geschiedenis nog eens in beeld door apart de inflatie op de nominale rente in mindering te brengen, dan zien we lijn C verschijnen. Deze lijn, die ontstaat door eenvoudig de lijnen A en B van elkaar af te trekken, geeft de echte, de *reële* rente weer. Van 1953 tot 1962 was de reële rente gemiddeld 1,8%, van 1963 tot 1969 1%, van 1970 tot 1976 slechts 0,4%; in de laatste twee jaren van die laatste

periode was de reële rente zelfs negatief, te weten -0,3%.

Op de invloed die de inflatie heeft op de *hoofdsom*, op de waarde van het terug te betalen bedrag aan het einde van de looptijd, gaan we nu niet verder in; het behoeft geen betoog dat de aantasting van de waarde van het geleende bedrag zelf de uitkomst voor de belegger in vastrentende waarden nog ongunstiger maakt.

Behalve inflatie, die de reële zoveel lager deed en doet zijn dan de nominale rente, is er, zoals bekend, ook nog *belasting*. Als we de inkomstenbelasting van de particuliere belegger op

* Voorzitter van de directie van de Robeco-groep en buitengewoon hoogleraar aan de Interfaculteit voor Bedrijfskunde te Delft.

1) Ontleend aan: Prof. H. J. Hofstra, *Inflatieneutrale belastingheffing*, 's-Gravenhage, 1978, blz. 28.

50% stellen — en ieder weet dat die belasting nog altijd berekend wordt over de nominale rente — dan is het niet moeilijk uit te rekenen dat het netto reële rendement op vastrentedragende beleggingen in vrijwel alle jaren uit de meergenoemde periode negatief is geweest. Lijn D in de grafiek spreekt voor zich zelf.

Moet het antwoord op de aan het begin gestelde vraag „hoe wij de attractie van obligaties als beleggingsmateriaal moeten waarderen” nu luiden dat in vele jaren uit de beschouwde periode die belegging — achteraf gezien — onverstandig was? Alvorens die conclusie te trekken moeten wij beseffen dat waarderen ook en juist in aangelegenheden als deze op *vergelijken* berust. Welnu, waren er in die jaren gunstiger mogelijkheden? Niet elke andere manier van beleggen is goed vergelijkbaar met een belegging in obligaties. Belegging in aandelen bijvoorbeeld dient doorgaans een ander doel. Degenen die vastrentende waarden verkiezen hebben daar veelal bepaalde redenen voor. Daarom gaan sommige vergelijkingen met andere beleggingsmogelijkheden in het geheel niet op en gaan andere vergelijkingen niet geheel op. Blijven we binnen het gebied van de vastrentende beleggingen en kijken we dan, voor de meergenoemde periode, naar enkele korte-termijnbeleggingen, dan ontstaat het volgende beeld (tabel 1) 2). We vergelijken nu de *reële* rente van enkele korte beleggingsvormen met die van de lange staatsleningen (lijn C in de grafiek); daarbij wordt het tijdvak 1953-1975 ingedeeld in drie perioden om de ontwikkeling duidelijker te laten spreken en worden de gemiddelde cijfers over de laatste twee jaren (1974 en 1975) nog even apart vermeld.

Tabel 1. *Vergelijking reële rentevoeten lange en korte beleggingen 1952-1976*

	1952/1962	1963/1969	1970/1976	1974/1976
Korte beleggingen				
— Gewone spaarbanktegoeden	0,4	- 1,5	- 3,7	- 5,3
— Termijndeposito's 3 mnd.	0,3	- 0,8	- 2,9	- 4,4
— Termijndeposito's 12 mnd.	0,2	- 0,0	- 2,1	- 3,8
Lange beleggingen				
— Enkele langlopende staatsleningen	1,8	1,0	0,4	- 0,3

Twee conclusies dringen zich op. De eerste is dat over de gehele linie de ontwikkeling buitengewoon ongunstig is geweest, met een dieptepunt in de laatste twee jaren. De tweede luidt dat — *naar verhouding* — het reële rendement op deze *lange* vastrentende beleggingen aanzienlijk gunstiger was dan dat op de genoemde *korte* beleggingen. Als de lezer liever concludeert: aanzienlijk minder slecht in plaats van aanzienlijk gunstiger dan zal ik hem niet tegenspreken.

Alvorens dit eerste onderdeel af te sluiten wil ik na deze korte excursie in het recente verleden nog enige aandacht geven aan de stand van zaken *op dit moment*. Want hoewel historisch besef de belegger siert, voor zijn beslissingen zijn heden en toekomst doorslaggevend. Welnu, de feiten van vandaag in Nederland zijn deze. De nominale rente op lange vastrentende waarden ligt op een niveau van ruim 9%. De inflatie bedroeg in 1978 circa 4%; voor 1979 wordt een lichte stijging verwacht en wel tot 4 à 5%. Deze cijfers laten zien dat, voor het eerst sinds vele, vele jaren, de reële rente op lange vastrentende beleggingen tussen 4 en 5% ligt.

Historisch gezien is dit een zeer hoog reëel renteniveau. Bij velen leeft weliswaar de vrees dat de inflatie niet op het huidige peil zal kunnen worden gehandhaafd, de meeste waarnemers verwachten echter geen terugkeer naar het hoge niveau uit de jaren 1970-1976. Dat betekent — en met die conclusie zou ik dit onderdeel willen afsluiten — dat *op dit moment* — in vergelijking met vele vroegere jaren — het beleggen in lange vastrentende waarden uitzonderlijk attractief is. Op het belastingaspect kom ik nog terug.

Samengevat kan worden gesteld dat een belegging in obligaties in de meeste naoorlogse jaren, als gevolg van infla-

tie en belasting, een negatief rendement gaf. Dat het netto reële rendement van korte beleggingsvormen nog aanzienlijk slechter was biedt daarbij weinig troost. Op dit moment is beleggen in obligaties — gezien het peil van rente en inflatie — echter zeker het overwegen waard.

De ratio van een obligatiefonds

Eigenlijk draait het bij een belegging altijd om twee kernpunten: de *selectie*, in de betekenis van het uitkiezen van het beste, en de *spreiding* ter wille van de beperking van het risico. Bij een obligatiefonds hebben deze gezichtspunten een eigen karakter. Dat komt vooral tot uiting in de spreiding over eerste klas debiteuren, in de keuze van de looptijden en in de keuze van de valuta. Het bewust en actief inspelen op rente- en inflatieverwachtingen in de verschillende landen door een groep van geïnformeerde deskundigen verschaft het bestaansrecht aan een obligatiefonds. De gemiddelde belegger heeft niet de tijd en de mogelijkheden om zijn vermogen zo actief en tegelijk „gespreid” te beleggen.

In ons land is een tweetal obligatiefondsen het meest bekend: Rorento (opgericht in 1974, bereikte sindsdien een omvang van circa f. 3 mrd.) en Alrenta (eerst kort geleden gevormd, namelijk in november 1978, groeide aan tot ongeveer f. 100 mln. medio 1979). Bij de oprichting van Rorento in 1974 deed zich een bijzonder probleem voor. Tegenover zijn beleggingsportefeuille in obligaties wilde Rorento uiteraard aandelen uitgeven. Echter, een Nederlandse vennootschap die aandelen uitgeeft, krijgt te maken met de dividendbelasting. Zodra die vennootschap aan zijn aandeelhouders dividend uitkeert moet daarop dividendbelasting worden ingehouden. Bij de uitkering van rente op obligaties wordt, zoals bekend, geen belasting ingehouden. De dividendbelasting nu zou voor de belegger in Rorento een handicap hebben betekend ten opzichte van degene die rechtstreeks in obligaties belegt. Bij de oprichting van Rorento is overlegd met het Ministerie van Financiën om voor deze handicap een oplossing te vinden. De toenmalige staatssecretaris achtte het echter niet mogelijk Rorento vrij te stellen van dividendbelasting. Om de Rorento-belegger niet te benadelen werd toen gekozen voor een vestiging van dit obligatiefonds op Curaçao. In 1978 koos ook Alrenta Curaçao als vestigingsplaats.

Een fiscale tegemoetkoming in de geldontwaarding

Wat ik de lezer in het eerste gedeelte van dit artikel nog eens in herinnering mocht roepen: de verwoestende uitwerking van de inflatie (in dit geval op de rendementen bij belegging in vastrentende vormen), heeft natuurlijk al eerder de aandacht van velen getrokken. En hoewel politieke bewindslieden soms reeds kort na aanvaarding van een functie in het bedrijfsleven een opvallende verschering in inzicht vertonen in wat voor het land nodig is, moet gezegd worden dat de vorige minister van Financiën tijdens zijn ambtsperiode — en wel in 1975 — opdracht gaf tot een onderzoek naar „de wenselijkheid en de praktische mogelijkheden tot een herziening van de belastingheffing in verband met de inflatie” 3). Misschien vooral omdat er een uitzonderlijk capabele man als Hofstra beschikbaar was lag het gevraagde rapport reeds in december 1977 op de tafel van de minister. Het voorstel van Hofstra met betrekking tot de rente-inkomsten van particulieren — in de vaktaal „opbrengst van niet tot een ondernemingsvermogen behorend vermogen” — bevat een *inflatiecorrectie* die „hierin (kan) bestaan dat van de in de privé sfeer

2) Hofstra, op. cit., blz. 29.

3) Hofstra, op. cit., blz. 3.

ontvangen rente als inflatoir schijnvoordeel buiten aanmerking wordt gelaten dat gedeelte dat als gevolg van de inflatie meer wordt ontvangen dan zonder inflatie het geval zou zijn geweest" 4).

Praktisch bevat het voorstel van Hofstra op dit punt twee elementen: een bodemvrijstelling (genoemd wordt een bedrag van f. 500 per jaar) en een correctie „waarbij ervan wordt uitgegaan dat van de in een jaar ontvangen rente een zodanig deel inflatoire schijnopbrengst is als overeenkomt met de helft van het voor het jaar vastgestelde inflatiepercentage" 5). Uit het voorstel neem ik de volgende tabel over (tabel 2) 6).

Tabel 2. Inflatiecorrectie volgens voorstel Hofstra

Inflatie (in %)	Buiten aanmerking te laten gedeelte van de rente
1	nihil
2	1/2
3 en 4	1/2
5	2/3
6 - 8	1/2
9 - 11	1/3

Concreet zou dit bijvoorbeeld betekenen dat bij een rente van 10% en een inflatie van 6% de helft van de 10% buiten aanmerking zou blijven en dus in plaats van over 10% slechts over 5% belasting zou worden geheven. Bij een belastingpercentage van 50% zou het netto reële rendement derhalve met 2 1/2 procent-punt toenemen. In tabel 3 wordt dit toegelicht.

Tabel 3. Invloed voorstel Hofstra bij een rente van 10% een inflatie van 6% en een belasting van 50%

	Thans	Voorstel-Hofstra
Nominale rente	10%	10%
Inflatie	6%	6%
	4%	4%
Belasting	5% a)	2 1/2 b)
Netto reëel rendement	- 1%	+ 1 1/2%

a) 50% van 10% = 5%
b) 50% van (10 - 1/2 x 10) % = 2 1/2%

Nu het fiscale aspect aldus ter sprake is gebracht wil ik thans wat nader ingaan op het sinds de oprichting in 1974 voor Rorento en sinds 1978 ook voor Alrenta geldende fiscale regiem. Ik doel op de regeling van het z.g. *fictieve rendement*. Deze regeling houdt in dat een Nederlandse particuliere aandeelhouder in een buiten Nederland gevestigde beleggingsmaatschappij niet over het *werkelijke* rendement inkomstenbelasting betaalt, maar over het *fictieve* rendement, dat tot nu toe werd gesteld op 3,6%. Natuurlijk is ook het rendement voor de Rorento-aandeelhouder (ik beperk mij in het nu volgende tot Rorento, omdat Alrenta nog slechts ruim een half jaar bestaat) aangetast door inflatie en belasting, op de wijze zoals die in het eerste deel werd toegelicht. Feitelijk nu heeft ook de regeling van het fictieve rendement gewerkt als een correctie op de inflatiefactor.

Ik heb een vergelijking gemaakt van deze inflatiecorrectie — die van het fictief rendement — met de door Hofstra voorgestelde. Tabel 4 laat zien dat soms de methode-Hofstra voor de belegger gunstiger uitwerkt (A), soms de methode van het fictieve rendement (B) en in weer andere gevallen komen ze precies tot hetzelfde resultaat (C). Het leek mij van belang om eens voor de gehele periode die in de grafiek in oenschou wordt genomen — in navolging van de aanpak in het rapport-Hofstra — dus voor de jaren 1953 tot 1976 na te gaan tot welke uitkomsten de beide correctiemethoden leiden. Wetten worden immers niet gemaakt voor een bepaald moment; zij dienen voor een tijdvak. Ik ben daarbij uitgegaan van het gemiddelde rendement op staatsleningen in deze 23 jaren en van de gemiddelde inflatie. Tabel 5 laat zien dat de resultaten van beide correctiemethoden vrijwel gelijk zijn; in feite zou de methode-Hofstra voor de belegger wellicht nog

iets gunstiger hebben gewerkt dan de methode met het fictieve rendement van 3,6%.

Tabel 4. Inflatiecorrectie volgens de methode-Hofstra en volgens de methode van het fictief rendement (= 3,6%), in procenten

	zonder correctie	met correctie	
		Hofstra	fict. rend. (= 3,6%)
a. Nominiaal rendement	4	4	4
Inflatie	6	6	6
Reëel rendement	- 2	- 2	- 2
Belasting	2	1	1,3
Netto reëel rendement	- 1,4	- 1,3	- 1,3
b. Nominiaal rendement	10	10	10
Inflatie	6	6	6
Reëel rendement	4	4	4
Belasting	5	2,5	1,8
Netto reëel rendement	- 1	1,5	2,2
c. Nominiaal rendement	9	9	9
Inflatie	10	10	10
Reëel rendement	- 1	- 1	- 1
Belasting	4,5	1,8	1,8
Netto reëel rendement	- 5,5	- 2,8	- 2,8

Tabel 5. Vergelijking van inflatiecorrectie volgens de methode-Hofstra en volgens de methode van het fictief rendement voor de periode 1953 - 1975, in procenten

	zonder correctie	met correctie	
		Hofstra	fict. rend. (= 3,6%)
Nominiaal rendement	5,8%	5,8%	5,8%
Inflatie	4,6	4,6	4,6
Reëel rendement	1,2	1,2	1,2
Belasting	2,9	1,7a)	1,8b)
Netto reëel rendement	- 1,7	- 0,5	- 0,6

a) 50% van 5,8 - 1/3 x 5,8.
b) 50% van 3,6%.

Wetsontwerp

Kort geleden is bij de Tweede Kamer een wetsontwerp ingediend dat, blijkens de erin voorkomende motivering, dient om „de ergste uitwassen" op het terrein van belastingontgaan te bestrijden. Eén van de voorstellen uit dit wetsontwerp is de verhoging van het meergenoemde fictieve rendement van 3,6 naar 6%. Na de voorgaande uiteenzettingen over de feitelijke werking van inflatie en belasting op het echte — netto reële — rendement voor de belegger — wij zagen dat dit in vrijwel alle jaren negatief was — zal het niet verbazen dat mijn oordeel over dit onderdeel uit het wetsontwerp volstrekt afwijzend is.

Bij deze en dergelijke rendementen op vastrentende waarden is er warempel geen sprake van fiscale misstanden. Integendeel: eerder is er sprake van een „ernstige uitwas" in de rechtvaardigheid bij de huidige belastingheffing. Terecht leidde het besef daarvan in 1975 tot de opdracht aan de heer Hofstra. Het ligt in het voornemen van de regering nog deze zomer te beslissen over de vraag of met de uitvoering van het rapport-Hofstra een begin zal worden gemaakt. Een eerste positieve maatregel in reactie op het rapport werd reeds door deze regering genomen: er werd voor rente-inkomsten een belastingvrije bodem ingevoerd van f. 200. Helaas geldt die maatregel niet voor Rorento en Alrenta die immers dividend — en geen rente — uitkeren.

4) Idem, blz. 210.
5) Idem, blz. 214.
6) Idem, blz. 215.

Aanvaarding van het onderdeel uit het genoemde nieuwe wetsontwerp, dat betreft de verhoging van het fictieve rendement van 3,6 tot 6%, zou in essentie precies ongedaan maken wat het rapport Hofstra — terecht — wil invoeren. Het zou structureel verkeerdt werken omdat het aanbod van investeringskapitaal negatief zal worden beïnvloed. Het zou conjunctureel hoogst ongelukkig aankomen omdat juist de consumptie en daardoor de invoer dringend om beperking vraagt. Het zou bovendien waarschijnlijk in zekere mate ineffectief zijn; de invoering van het voorgestelde beleid zou praktisch wel eens zeer moeilijk kunnen blijken. Het zou

ook niet goed zijn als mensen zich op deze wijze uitgenodigd zouden voelen via het z.g. zwarte circuit eigen rechter te gaan spelen.

De invoering van een systeem van inflatiecorrectie à la Hofstra is uit overwegingen van rechtvaardigheid onontbeerlijk. Het is niet redelijk een deugdelijk en aanvaardbaar gebleken vervangingsmiddel vlak vóór die te verwachten invoering ongedaan te maken.

Th. M. Scholten

De Sociale Verzekeringsbank voert samen met de Raden van Arbeid de Algemene Ouderdomswet, de Algemene Weduwen- en Wezenwet en de Kinderbijslagwetten uit.

Voor de afdeling Wiskunde en Statistiek, die gehuisvest is in de Van Leyenberglaan 221 te Amsterdam-Buitenveldert, zoeken wij een

statistisch analist(e)

die zal worden belast met het opzetten en vervaardigen van statistische overzichten en met de analyse van statistisch materiaal (in het bijzonder tijdreeksen).

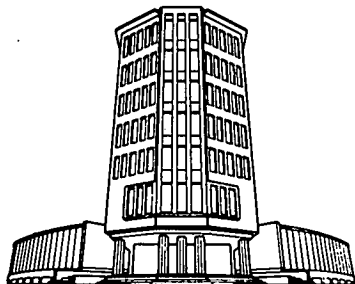
Vereisten:
HAVO/VWO-diploma (met wiskunde) en het diploma statistisch analist V.V.S..

Het salaris bij aanstelling zal, afhankelijk van kennis en ervaring, vooralsnog maximaal f 3.464,— per maand bedragen. De arbeidsvoorwaarden zijn vrijwel gelijk aan die van de Rijksoverheid.

De Bank kent variabele werktijden en gunstige studiefaciliteiten.

Telefonische inlichtingen worden verstrekt door de assistent-chef van de afdeling Wiskunde en Statistiek, de heer drs. T.L. ten Berge onder nr. (020) 5 72 23 69.

Schriftelijke sollicitaties kunnen onder vermelding van nr.79/077 worden gericht aan de Sociale Verzekeringsbank, afdeling Personeel, Apollolaan 15, 1077 AB Amsterdam.

**SOCIALE
VERZEKERINGSBANK
AMSTERDAM**

De behandeling van klachten van levensmiddelenconsumenten

DRS. P. A. BEUKENKAMP*
DRS. P. TH. GRÜNDEMANN*

Eén van de doelstellingen van het marketingbeleid van een onderneming is het inspelen op de behoeften van de consument. In het algemeen bestaat er bij ondernemers echter weinig belangstelling voor de negatieve ervaringen van de consument met hun produkt(en). Een belangrijke oorzaak daarvan is dat ondernemers veelal onvoldoende beseffen dat naast de klachten van de consument, er vele uitlaatkleppen voor diens ontevredenheid bestaan. In dit artikel presenteren de auteurs een denkmodel van het z.g. „ontvredenheidsgedrag” en bespreken in dit kader het belang voor het marketingbeleid van goede faciliteiten voor de behandeling van klachten. Daarnaast worden de resultaten gepresenteerd van een onderzoek naar het oordeel van de consument over de behandeling van klachten in het levensmiddelenbedrijf.

Inleiding

Tevredenheid en ontevredenheid als subjectieve indicatoren ten behoeve van op consumentenbelangen gericht beleid (consumentenbeleid) staan in het schijnsel van de belangstelling. En niet alleen van diegenen die zich op macro- of mesoniveau met de bevordering van de belangen van de consument bezighouden. Ontevredenheid van consumenten is bijvoorbeeld op microniveau een aan belang winnende indicator voor diegenen die zich in het ruilproces beroepshalve met consumentenbeleid bezig houden. Dit zijn in het algemeen marketingfunctionarissen aan de aanbodzijde en consumentenorganisaties als representanten van consumenten aan de vraagzijde.

Voor de consumentenorganisaties is consumentenontevredenheid al langer een der uitgangspunten van beleidsvorming. Het is dan ook — historisch gezien — de ontstaansgrond van de consumentenbeweging. Nog altijd is de ervaring van de ontevreden klant één der belangrijkste uitgangspunten van consumentenbeleid naast andere uitgangspunten als gebrek aan macht van consumenten en verantwoorde consumptie. Deze uitgangspunten kunnen bijvoorbeeld impliciet ook op diverse plaatsen worden teruggevonden in het onlangs gepresenteerde programma inzake het EG-consumentenbeleid 1).

In dit artikel zullen we uitgaan van een consumentenbeleidsoptiek van marketingfunctionarissen. Het minimaliseren van consumentenontevredenheid is voor de marketingman van groot belang. Voor hem is optimale consumentengerichtheid pas mogelijk als de ontevredenheidsfeedback van de consumenten operationeel in het hele marketingproces wordt ingebouwd. In de marketinglitera-

tuur wordt in het algemeen beweerd, dat één der doelstellingen van marketingbeleid is: inspelen op de behoeften van de consument. Deze laat middels zijn passieve tevredenheid of ontevredenheid merken of de marketingfunctionaris daarin is geslaagd. Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat naar verhouding weinig ondernemingen proberen om actief en systematisch de ontevredenheid van hun afnemers vast te stellen en er vervolgens iets mee te doen.

Deze omstandigheid is vooral het gevolg van het feit dat men in de onderneming meestal voor het gemak aanneemt dat deze ontevredenheid zich uitsluitend manifesteert in klachten. Veel marketingmensen gaan er kennelijk vanuit dat een ontevreden klant ook wel tot klagen zal overgaan en dan in eerste instantie zal proberen genoegdoening te krijgen van de betrokken leverancier. Hierbij moet toch worden opgemerkt dat consumentenontevredenheid in het geheel niet tot het ontstaan van klachten hoeft te leiden. Er zijn voor consumenten nog andere uitlaatkleppen voor ontevredenheid, zoals merkenontrouw, winkelontrouw, verspreiding van kwaad gerucht, aanwending van wettelijke en van politieke druk, winkeldiefstal enz. Een andere mogelijkheid is dat er op korte termijn geen van deze acties wordt ondernomen, maar dat — op de lange termijn — latente actiegerichtheid zich ophoopt. Er is dan sprake van „uitgestelde actie”.

Deze overwegingen betekenen dat het in eerste instantie nodig is inzicht te krijgen in het mogelijke „ontvredenheidsgedrag” van de consument. Daarover is al iets bekend: er is b.v. in de USA al enig onderzoek verricht. Het daarop gebaseerde — en door ons uitgebouwde — denkmodel willen we in dit artikel ter sprake brengen. Vervolgens willen we vanuit de optiek van de marketingfunctionaris het belang van *klachtenactivering* aan de orde stellen. Daarbij zullen we dieper ingaan op het verschijnsel van de klaagdrempels van de consument. Ten slotte brengen we de resultaten van een door ons op basis van het standpunt van de consument uitgevoerde empirische exploratie ter sprake, die enig inzicht kan geven in de aard van de doelgroepen van het klachtenbehandelingsbeleid (KB-beleid) zowel voor marketingmensen als consumentenorganisaties.

In het algemeen verstaan we onder ontevredenheid een bepaalde houding van onbevredigdheid of teleurstelling, waarin cognitieve, affectieve en conatieve elementen een rol spelen 2). Deze ontevredenheid treedt bij de consument op wanneer de waargenomen werkelijkheid in negatieve zin afwijkt van hetgeen hij verwachtte en wordt veroorzaakt door een ervaren verslechtering in het aanbod en/of een verhoging

*) De auteurs zijn verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Consumentenbond en Konsumenten Kontakt, *Europa voor de consument, actieprogramma inzake het EG-consumentenbeleid*, maart 1979.

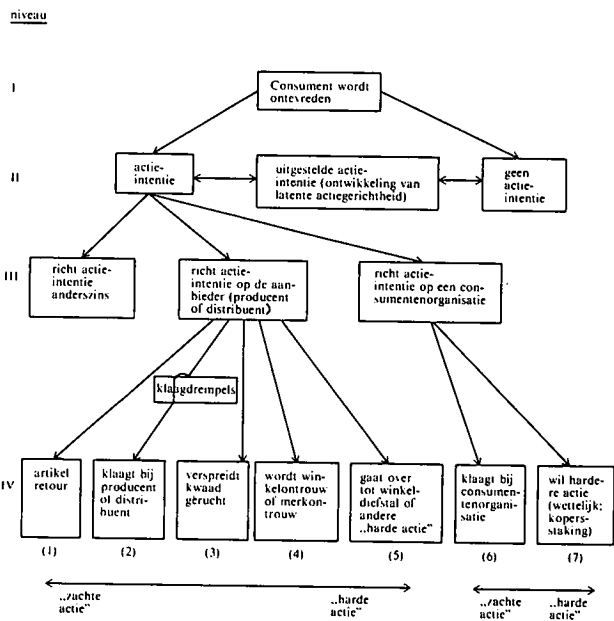
2) Deze drie begrippen kunnen gemakshalve worden vertaald met: kenniselementen, gevoelsmatige elementen en activerende elementen.

van de evaluatiestandaard. Operationalisering van het concept uit het oogpunt van consumentenbeleid vereist specificering naar koop-, consumptie- en/of communicatie-ontevredenheid en differentiëring naar artikel(groep) en aanbieders (categorie). In dit artikel zullen we het accent leggen op ontevredenheid over een communicatieaspect dat een rol speelt bij het *koopproces van levensmiddelen*.

Zoals het voorgaande al suggereert willen we voor de individuele consument duidelijk onderscheid maken tussen het bestaan van ontevredenheid en het uiten van een klacht. Een klacht is hierbij te definiëren als elke *manifeste* uiting waarbij de consument bij de leverancier of een belangenbehartigend instituut (consumentenorganisatie) zelf melding maakt van het feit dat hij teleurgesteld of niet (volledig) tevreden is met een door de leverancier en/of producent verrichte prestatie. Ook dit concept kan worden geoperationaliseerd, bij voorbeeld met behulp van klachtenbehandelingsfaciliteiten als klachtenregistratie-apparaat, consumentenombudsinstituut, een afdeling consumentenzaken enz.

Europese onderzoekers als Pfaff 3), Ölander 4), Van Westendorp 5) en Van Raaij 6) alsmede Amerikanen als Andreasen, Best, Leavitt, Handy, Czepiel 7), Day en Landon 8) e.a. hebben zich de laatste jaren binnen dit kader meer of minder intensief met „consumentenontevredenheden” beziggehouden. De laatste ontwikkelde — op basis van eerder uitgevoerd onderzoek — een gedachtengang, die door hen zelf wordt aangeduid als bouwsteen voor een „theorie van het klachtgedrag”. Hierbij richt hun belangstelling zich op het feit dat het verschijnsel van de consumentenklacht één der mogelijke uitkomsten is van een proces waarbij de consument het door hem gekochte goed en/of de door hem beleefde situatie vóór, tijdens of na het kopen evalueert. Een proces dus waarbij de consument van potentiële koper tot ontevredene wordt en uiteindelijk tot actie overgaat. Voortbouwend op de grondgedachte van dit denkschema kunnen we ons enkele hiervóór al genoemde actiealternatieven voor de levensmiddelenkoopster als volgt schematisch voorstellen (zie figuur 1).

Figuur 1. Enkele mogelijke ontevredenheidsreacties van de consument

De hier getoonde zeven actiealternatieven sluiten elkaar niet uit: denkbaar is dat diverse combinaties gelijktijdig of volgtijdelijk voorkomen. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat iemand klaagt en tevens (al of niet tijdelijk) zijn winkelontrouw wordt, terwijl hij tegelijkertijd met anderen in negatieve zin over de leverancier praat. Zo mag worden verwacht dat vooral daar waar sprake is van habitueel koopgedrag, zoals dat bij levensmiddelen het geval is, een

klagende klant niet onmiddellijk een „afhakende” klant wordt. Er kunnen zich bij een dergelijke klant actieversterkende impulsen „ophopen”. Tevens moet nog worden opgemerkt dat in het scenario van een individuele consument of groep van consumenten niet per se de diverse niveaus I t/m IV behoeven voor te komen.

Het belang van faciliteiten voor klachtenbehandeling; de klagdrempels van consumenten

Marketingfunctionarissen hebben in het algemeen belang bij een zodanige kanalisering van de ontevredenheid dat een ontevreden klant ook inderdaad een klager wordt en wel om de volgende redenen:

- een klagende klant vormt voor een marketingman op de korte termijn een minder ernstig probleem dan een merk- en/of winkelontrouwe klant. Klagen is een open en — waar de klacht gerechtvaardigd is — voor een onderneming zachtere vorm van actievoeren dan b.v. verspreiding van kwaad gerucht of stopzetting van herhalingsaankopen. Onderzoekers van Nielsen maken in dit verband melding van hun bevinding dat 44% der gebreken aan levensmiddelen tot merkwissel en/of koopstaking leidt 9). Het stimuleren tot klagen kan m.a.w. op korte termijn een *preventieve functie vervullen ter bescherming van het marktaandeel*. Dit geldt met name t.o.v. klanten met een sterke neiging om op andere merken over te gaan;
- op de lange termijn verkrijgt de marketingfunctionaris na registratie van specifieke klachten een zeker inzicht in het type probleem dat de consument heeft; klachten hebben in dat geval een informatieve waarde ten behoeve van b.v. de produktontwikkeling of winkeltypesegmentering. Dit in-

3) Pfaff heeft een index van consumentensatisfactie ontwikkeld. Zie J.C. Lingoes en M. Pfaff, The index of consumer satisfaction: methodology, in M. Venkatesan (red.), *Proceedings of Association of Consumer Research*, 1972, en M. Pfaff, The index of consumer satisfaction: measurement problems and opportunities, in K. Keith Hunt (red.), *Conceptualization and measurement of consumer satisfaction and dissatisfaction*, Proceedings of Conference, conducted by Marketing Science Institute with support of National Science Foundation, 1976.

4) Ölander heeft zich in diverse publikaties een tegenstander getoond van subjectieve indicatoren als consumentendissatisfactie voor het institutioneel consumentenbeleid. Zie b.v. F. Ölander, Can consumer dissatisfaction and complaints guide public consumer policy, *Journal of Consumer Policy*, 1977, no. 2.

5) P.H. van Westendorp en J. Knecht, Marketing and the consumer: an empirical investigation of some attitudes in the Netherlands, *Proceedings ESOMAR congress 1974*.

6) W. F. van Raaij, Consumer evaluation processes with regard to multi-attitude alternatives, *Tilburg papers on Consumer Evaluation Processes*, no. 10., Tilburg University.

7) Genoemde auteurs belichten diverse aspecten van consumentensatisfactie en -dissatisfactie (CS D) in hun artikel Conceptualization and measurement of consumer satisfaction and dissatisfaction, in K. Keith Hunt (red.), op.cit., 1976. Andere van belang zijnde publikaties zijn A.R. Andreasen, Consumer dissatisfaction as a measure of market performance, *Journal of Consumer Policy*, jg. 1, no. 4., 1977. A.R. Andreasen en A. Best, Consumers complain, does business respond? *Harvard Business Review*, juli-augustus, 1977. A.R. Andreasen, A taxonomy of consumer satisfaction/dissatisfaction measures, *Journal of Consumer Affairs*.

8) R. L. Day en E. L. Landon jr., Towards a theory of consumer complaining behavior, in A. G. Woodside, J. N. Sheth en P. D. Bennett (red.), *Consumer and industrial buying behavior*, 1977.

9) A.C. Nielsen Cy., Caveat emptor, caveat venditor, *The Nielsen Researcher*, 1975, no. 6.

10) Positionering is een vakterm die te vertalen is met „plaatsbepaling” van het produkt-, het merk- of het winkeltypeconcept. Deze plaatsbepaling kan worden geformuleerd in termen van afnemerswaarderingen. Hierbij wordt doorgaans deze waardering uitgedrukt in produkt-, merk- of winkeltype-attributen die een sleutelrol vervullen. De plaatsbepaling kan echter ook geschieden in termen van feitelikheden (zoals de prijs, ingeschakelde distributiekanalen etc.). Deze methode wordt veel gebruikt bij vergelijking van produkten, merken en winkeltypen ten opzichte van elkaar.

zicht is echter bij een passief KB-beleid van beperkte aard. Zowel nl. de bij fabrikant of detailist geuite klachten als de mensen die die klachten hebben geuit, kunnen niet representatief worden geacht voor het type problemen van de consument resp. de karakteristiek van de ontevredenen. Onderzoek van Andreasen-*wees* bijvoorbeeld uit dat klachten m.b.t. *manifeste* (duidelijk waarneembare) *problemen* waarbij aan het produkt feiten zaten die de consument gemakkelijk kon bewijzen, relatief oververtegenwoordigd waren ten koste van z.g. *beoordelingsproblemen*. De laatste betroffen in het algemeen problemen met de vorm; de kleur, het materiaal, de handzaamheid en duurzaamheid van het produkt, waarbij de consument meer moeite had de feiten aan te tonen. Door nu een actief beleid te voeren ter aanmoediging van het uiting geven aan beide soorten ontevredenheid kan een producent of distributeur de representativiteit van de binnenkomende klachten verhogen t.a.v. het type probleem. De klachten fungeren dan als een ruwe barometer van consumentdissatisfactie, terwijl niet noodzakelijke ontevredenheid eerder kan worden gesignaleerd en opgelost. Bovendien wordt door het aanmoedigen tot klagen de representativiteit van de klagers en het inzicht daarin verhoogd. Hierbij is het interessant op te merken dat Andreasen concludeert dat het „terugpraten” van de consument naar het bedrijfsleven minder een functie is van zijn socio-economische karakteristiek dan van het produkt dat hij kocht en het probleem dat hij had. In marketingtermen vervullen klachten, mits middels een actief KB-beleid en via doordachte klachtenbehandelingsfaciliteiten gekanaliseerd, derhalve een *feedback- en signaalfunctie ten behoeve van de positionering* 10). Bij levensmiddelen zullen de (potentiële) klachten zich, naar onderwerp gegroepeerd, toespitsten op verschillen in prijs-kwaliteitsrelaties tussen winkels onderling en tussen diverse artikelen. Hierbij zijn ook relevant specifieke kwaliteitsaspecten als versheid, breuk, verpakking enz. Deze meer operationele zaken zullen we verder niet ter sprake brengen;

c. klachten hebben een communicatieve waarde, in die zin dat de klacht de onderneming een niet te missen kans biedt om de relatie met de consument ook op de lange termijn te herstellen en/of te verstevigen. Aanmoediging tot klagen kan er nl. toe bijdragen dat cognitieve dissonantie-effecten 11) worden teruggedrongen. Dit komt omdat de klagende consument een reële mogelijkheid wordt geboden om negatieve evaluaties te neutraliseren. Een klant zal bij goede KB-faciliteiten minder lang en intensief aan zelfmisleiding doen wanneer er voor hem na de koop een zekere discrepantie ontstaat tussen de verwachte en de waargenomen prestaties van het gekochte. Actieve steun voor klachtenbehandeling vermindert de kans op frustraties bij deze consumenten en verkort de tijd die verstrekt tussen het kopen en het klagen zodat ook voor de onderneming in dit opzicht de kwaliteit van de klacht als terugkoppeling toeneemt. Klachten vervullen dan in dit opzicht een *functie in het communicatieve beleid als onderdeel van het marketingmixbeleid*.

Vanuit het oogpunt van de consument moet deze om van ontevredene tot klager te worden:

- de bedoeling hebben enigerlei actie te ondernemen;
- deze actie willen richten op de aanbieder;
- van allerlei actiealternatieven echt tot klagen willen overgaan.

Er bestaan in dit proces diverse obstakels die we, voor wat betreft het laatste „traject” dat tot het specifieke klagen leidt, „klaagdrempels” zullen noemen. Deze klaagdrempels vinden hun wortels in een bepaald verwachtings- en onzekerheidspatroon, in (al of niet terecht) gevoelens van onmacht van de consument of in gebrek aan tegemoetkomendheid van de leverancier of fabrikant. De verklarende variabelen zijn

m.a.w. voor een deel consumententypologisch van aard en voor een deel aanbiedersgecontroleerd. Enkele voorbeelden van de categorie van consumententypologische variabelen zijn:

- bij de consument kan de verwachting of de onzekerheid bestaan dat de eventuele klacht door de leverancier of fabrikant negatief wordt ontvangen en behandeld (of afgewezen). De Vos spreekt hier van „negatieve anticipatie” 12). De koper verwacht bijvoorbeeld dat zijn klacht niet door de juiste functionaris zal worden behandeld en/of dat hij van het kastje naar de muur wordt gezonden;
- de consument kan in onzekerheid verkeren of zijn klacht gegrond is. Hij zelf kan wel eens de oorzaak zijn van het ontstane ongerief. Vooral bij „convenience”-produkten als levensmiddelen mag worden verwacht dat het produkt of de leverancier „nog een tweede kans wordt gegeven” alvorens de consument tot klagen overgaat;
- de consument is misschien niet bij machte om voor individuele artikelen het juiste adres van de onderneming aan te weet te komen en de juiste functionaris te vinden. Verder is hij misschien niet bij machte om op adequate wijze een brief te schrijven of via de telefoon zijn verhaal te doen. Hij is tenslotte degene die de ratio van de klacht moet aantonen. Waarschijnlijk zijn deze verwachtingen, onzekerheden en gevoelens van onmacht een functie van socio-economische kenmerken zoals leeftijd, opleiding en welstand. Diverse onderzoekers hebben hierop gewezen 13).

Enkele voorbeelden van de categorie van aanbiedersgecontroleerde variabelen zijn:

- in een bedrijf kan de situatie ontstaan dat er weinig of geen klachtenbehandelingsfaciliteiten zijn, b.v. als gevolg van angst voor het „wakker maken van slapende honden” en misleidende consumenten, van al dan niet terecht geloof in eigen produkt en service-apparaat of van de ondernemersopvatting dat anderen zoals toeleveranciers (fabrikanten!), geschillencommissies enz. de verantwoordelijkheid dragen;
- ook kunnen formeel juiste maar in de praktijk versluierde klachtenbehandelingsfaciliteiten bestaan. Dit doet zich bijvoorbeeld voor indien de suggestie wordt gewekt dat „er nooit klachten over het produkt zijn geweest”. Deze manco's die ook weer inwerken op de hierboven beschreven consumentengevoelens, kunnen we onder een gemeenschappelijke noemer samenvoegen: „gebrek aan aandacht voor klachtenbehandeling”.

Vanuit dit uitgangspunt kan onderzoek op basis van evaluatie door consumenten inzicht geven in de aandacht die aanbieders aan klachtenbehandeling besteden. De mate van tevredenheid met — en het gevoelde belang van — de behandeling van een klacht kunnen misschien een antwoord geven op de vraag voor welke groeperingen consumenten c.q. voor welke levensmiddelendistributeurs verlaging van de klaagdrempels c.q. aanmoediging tot klagen (een „actief KB-beleid”) het zinvolst is. Om hierover concreet iets te kunnen zeggen, hebben wij onder klanten van levensmiddelenwinkels een exploratief onderzoek gehouden naar het belang dat de huisvrouw hecht aan goede KB van de zijde van de kruidenier

11) Onder cognitieve dissonantie wordt in de marketingliteratuur de inconsistentie verstaan tussen de al of niet vermeende kennis en opvattingen die de consument heeft t.a.v. (negatieve) eigenschappen van het gekozen (gekochte) alternatief en de (positieve) eigenschappen van de niet gekozen alternatieven. Om nu deze twijfels/teleurstellingen die na de koop vooral optreden te verminderen, zoekt de koper zelf naar reductie, b.v. door de evaluatie van zijn eigen koop op te waarderen. Hij zoekt daartoe bevestiging, b.v. door zelfmisleiding of door bevestigende informatie. In dit opzicht wordt in vele marketinghandboeken een taak toegedicht voor supportieve reclame.

12) E. de Vos, *Het ongelijk van de klagende klant*, 1977.

13) Zie noot 7.

waar zij de meeste kruidenierswaren koopt. Tevens werd haar evaluatie van de KB, zoals haar „kruidenier” die geeft, gepeild.

Een empirisch onderzoek: opzet, methode en resultaten

Voor het onderzoek formuleerden we de volgende drie vragen:

- kan worden gezegd dat de huisvrouw ontevreden is over de aandacht die de kruidenier schenkt aan de klachtenbehandeling?
- is er een relatie tussen de categorieën consumenten die relatief veel belang hechten aan klachtenbehandeling enerzijds en de categorieën die de klachtenbehandelings-aandacht van de kruidenier relatief negatief beoordelen anderzijds?
- welke is de karakteristiek van de „vaste klanten” (de z.g. primaire kopers) 14), die zich onderscheiden doordat zij aan klachtenbehandeling relatief grotere waarde toekennen, resp. ontevredener zijn dan anderen?

De gegevens werden medio 1976 verzameld met behulp van een consumentenpanel. Het betrof een representatieve steekproef van 1288 huisvrouwen 15). Een evaluatie-item (dissatisfactie-item) dat hun werd voorgelegd luidde:

- er wordt te weinig aandacht geschonken aan klachtenbehandeling. Deze formulering werd om twee redenen bewust gekozen. In de eerste plaats was het de bedoeling specifieke ontevredenheid t.a.v. klachtenbehandeling zo duidelijk mogelijk naar voren te laten komen. Er mocht geen „vervuiling” optreden van meer algemene ontevredenheid (b.v. t.a.v. het winkelbeeld van de kruidenier). In de tweede plaats was het de bedoeling toeschrijving van ontevredenheid naar een externe oorzaak (gebrek aan tegemoetkomendheid van de leverancier) uit te lokken. Dit opdat latente ontevredenheid zo manifest mogelijk zou kunnen worden 16). Er kon worden gescoord met behulp van een 5-punts schaal variërend van het predikaat „helemaal mee eens” tot en met „helemaal niet mee eens”;
- vervolgens konden de respondenten aangeven in hoeverre goede klachtenbehandeling voor hen en voor hun gezin van belang was. Ook hier kon worden gescoord aan de hand van een 5-punts schaal variërend van het predikaat

Tabel 1. De mate van ontevredenheid met — en het toegerekend belang aan — KB a)

De mate van ontevredenheid \ De mate van toegerekend belang	van zeer groot belang	van groot belang	van belang	van weinig belang	van geen enkel belang	rij-totalen
ontevreden (helemaal met stelling eens)	72 67.3% 14.2% 5.6%	22 20.6% 5.1% 1.7%	13 12.1% 4.0% 1.0%	0 0.0% 0.0% 0.0%	0 0.0% 0.0% 0.0%	107 100% - 8.3%
redelijk ontevreden (met stelling eens)	80 40.8% 15.8% 6.2%	75 38.3% 17.3% 5.8%	36 18.4% 11.2% 2.8%	4 2.0% 18.2% 0.3%	1 0.5% 25.0% 0.1%	196 100% - 15.2%
indifferent (hangt er van af)	100 33.3% 19.7% 7.8%	96 32.0% 22.1% 7.5%	99 33.0% 30.8% 7.7%	4 1.3% 18.2% 0.3%	1 0.3% 25.0% 0.1%	300 100% - 23.3%
redelijk tevreden (niet met stelling eens)	166 31.6% 32.7% 12.9%	191 36.3% 44.0% 14.8%	156 29.7% 48.6% 12.1%	11 2.1% 50.0% 0.9%	2 0.4% 50.0% 0.2%	526 100% - 40.8%
tevreden (helemaal niet met stelling eens)	89 56.0% 17.6% 6.9%	50 31.4% 11.5% 3.9%	17 10.7% 5.3% 1.3%	3 1.9% 13.6% 0.2%	0 0.0% 0.0% 0.0%	159 100% - 12.3%
kolomtotaal	507 100% 39.4%	434 100% 33.7%	321 100% 24.9%	22 100% 1.7%	4 100% 0.3%	1288 - 100%

a. De kolommen per cel geven achtereenvolgens weer: het aantal respondenten, het aantal respondenten in procenten van het rijtotaal, in procenten van het kolomtotaal en in procenten van het totaal aantal respondenten.

„van zeer groot belang” tot en met „van geen enkel belang”.

Tabel 1 geeft de resultaten van de „crossing” van de ontevredenheidsvraag met de mate van belang die men aan KB toekende. De rijtotalen en kolomtotalen geven de rechte tellingen. Uit deze tabel springt naar voren dat respondenten veel waarde hechten aan goede klachtenbehandeling: bijna 3 op de 4 mensen gaf aan dit tenminste van groot belang te achten. De respons op het evaluatie-item gaf een ander beeld te zien: bijna 1 op de 4 mensen was ontevreden of zeer ontevreden over de klachtenbehandeling, ruim de helft was min of meer te spreken over de manier waarop hun klachten werden opgelost, terwijl bijna een kwart een neutraal antwoord gaf. Kort en krachtig: mede gezien de gekozen onderzoekopzet vond de Nederlandse levensmiddelenconsument in het algemeen goede klachtenbehandeling van belang, maar was niet overwegend ontevreden over de aandacht die daaraan van de zijde van de distributeurs wordt geschonken.

In de cellen links van het dikomlijnde gedeelte van tabel 1 bevindt zich dan ook het grootste aantal respondenten (93% van het totaal). Het leek ons zinvol te toetsen of de ontevredenen een goede klachtenbehandeling ook meer van belang achtten c.q. te bekijken welke strata zowel bij de „dissatisfactie-item” als de „belang-item” significant geprononceerder scoorden dan de rest van de respondenten. Dit laatste in de zin van: qua aantal op de opeenvolgende predikaten op het desbetreffende item langzamer of sneller culminerend dan de rest van de respondenten. Daartoe werd de Kolmogorov-Smirnov two-sample-test toegepast 17).

De respondenten werden telkens gesplitst in twee categorieën n1 en n2, waarbij dan aan de hand van de berekende χ^2 bij een significantieniveau van $\alpha = 0,05$ en twee vrijheidsgraden werd bekeken of de nulhypothese, inhoudende dat de te onderzoeken deelcategorie niet afwijkt van het totaal aantal respondenten, kon worden verworpen 18). De resultaten geven we hieronder weer. In de tabellen 2 t/m 5 vermelden we daarbij achtereenvolgens:

- de omschrijving van de significant te achten deelcategorie van de ontevredenen, resp. „belang”-toekennenden;
- de berekende χ^2 met 2 vrijheidsgraden volgens de methode van Kolmogorov-Smirnov. Opgemerkt moet worden dat in de tabellen alleen die deelcategorieën zijn opgenomen, waarbij de nulhypothese kon worden verworpen. We hebben ons in de tabellen dus beperkt tot die groepen consumenten die significant afwijkend oordeelden over het belang en de kwaliteit van de klachtenbehandeling van de kruidenier;
- de richting van de afwijking van de nulhypothese. Een

14) Onder een primaire koper wordt hier verstaan een huisvrouw die haar kruidenierswaren overwegend en meestal bij een bepaalde levensmiddelenzaak koopt.

15) De gegevens werden verzameld m.b.v. het IVOMA-panel. De verwerking hiervan geschiedde met steun van het Centrum voor Bedrijfs-economisch Onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

16) In de z.g. „attributie-theorie” wordt het vraagpunt behandeld waaraan mensen hun falen of slagen toeschrijven. De oorzaken hiervan kunnen door iemand waargenomen worden als door hemzelf — intern — beheersbaar of van externe aard. Verwacht mocht worden dat bij een gewekte suggestie als zou de kruidenier de oorzaak zijn van negatieve ervaringen (externe toeschrijving) meer latente ongenoegens of vergeten ervaringen manifest zouden worden. Hier stond echter de overweging tegenover dat de consument een zekere schroom kon hebben zich negatief uit te laten.

17) S. Siegel, *Non-parametric statistics for the behavioral sciences*, 1956.

18) Van de 83 onderzochte strata bleken er 20 een significante afwijking te vertonen. Zie tabel 3 t/m 5.

19) VNO, *Consumenten- en consumentiebeleid, pleidooi voor een actieve stellingname van het bedrijfsleven*, juni 1977.

20) SER, *Advies inzake methoden ter verbetering van de behandeling van consumentenklachten*, augustus 1975.

21) Bedoeld worden hier bepleite en besproken maatregelen in publicaties van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen/Nederlands Christelijk Werkgeversverbond en de Commissie voor Consumenten-aangelegenheden van de S.E.R.

„min” betekent dat de onderzochte deelcategorie langzamer culmineerde dan de totale populatie minus de onderzochte deelcategorie. Een „plus” betekent het omgekeerde (bij tabel 2 b.v. houdt een „+” in dat een deelcategorie die een goede klachtenbehandeling relatief van groter belang achtte, moest worden gezocht bij de ontevreden/ redelijk ontevreden m.b.t. de aandacht die de kruidenier besteedt aan KB. Een „-” in deze tabel betekent dat een deelcategorie die naar verhouding minder belang hechtte aan KB-faciliteiten gezocht moest worden bij de „indifferenten”).

De socio-demografische segmentatievariabelen (SD) waarmee de berekening werd uitgevoerd waren leeftijd (L), fase in de gezinscyclus (GC), welstandsklasse (W) en regio (R). De andere variabelen die werden gebruikt waren het klant zijn van een bepaald type kruidenier (waarbij als identiteitsvariabelen winkeltype — WT — en organisatievorm — OV — werden gekozen), alsmede een „actie-intentionele” variabele (A). Het betrof hier de mening van de consument over de wenselijkheid de invloed van consumentenorganisaties op kruideniers al of niet te vergroten. Deze werd gesplitst in: wenselijkheid van meer invloed (I), wenselijkheid van niet meer invloed (NI) en geen mening (GM).

In de eerste plaats konden we met behulp van de beschreven techniek toetsen of de groep mensen die zei een goede klachtenbehandeling bij hun kruidenier van belang te achten overwegend moest worden gezocht bij diegenen die van mening waren dat er te weinig aandacht door de kruidenier aan klachtenbehandeling werd besteed. De evaluaties werden ter wille van de overzichtelijkheid aanvankelijk tot 3 categorieën teruggebracht. Tabel 2 geeft hiervan het resultaat.

Tabel 2. De relatie tussen „belang” van KB-faciliteiten en „evaluatie” van KB (grof)

Evaluatie	$\chi^2 (\varphi = 2)$	Richting van de afwijking
Ontevreden/redelijk ontevreden: — „Er wordt te weinig aandacht besteed aan KB”	18,7	+
Indifferent: — „Hangt er van af”	9,4	-
Redelijk tevreden/tevreden: — „Er wordt niet te weinig aandacht besteed aan KB”	niet significant	

Inderdaad bleek dat mensen die klachtenbehandeling relatief meer van belang achtten relatief ook meer konden worden gevonden bij diegenen die van mening waren dat er van de zijde van de kruideniers te weinig aandacht aan KB werd besteed. Toen we deze evaluaties verfijnden en de oorspronkelijke 5 predikaten onderzochten kwam een merkwaardige tegenstelling aan het licht (tabel 3).

Tabel 3. De relatie tussen „belang” van KB-faciliteiten en „evaluatie” van KB (verfijnd)

Evaluatie	$\chi^2 (\varphi = 2)$	Richting van de afwijking
Ontevreden: — „Er wordt veel te weinig aandacht besteed aan KB”	36,5	+
Redelijk ontevreden: — „Te weinig aandacht aan KB”	niet significant	
Indifferent: — „Hangt ervan af”	9,4	-
Redelijk tevreden: — „Er wordt niet te weinig aandacht besteed aan KB”	21,7	-
Tevreden: — „Er wordt zeker niet te weinig aandacht besteed aan KB”	20,1	+

Deze tegenstelling betrof de laatste 2 categorieën. De respondenten uit de voorlaatste categorie vonden KB relatief onbelangrijk, de respondenten uit de laatste categorie vonden KB relatief van groot belang. Blijkbaar behoorden de eerstgenoemden tot de groep die relatief onverschillig staat t.o.v. een goede KB en die hier ook zelden of nooit een slechte ervaring mee hebben gehad (hiertoe kan overigens naar onze mening ook categorie 3 gerekend worden: zie het „min”-teken). Daarentegen was de laatste groep waarschijnlijk een categorie die zeker niet onverschillig staat t.o.v. KB en die daar ook positieve ervaringen mee heeft gehad. De winkelier heeft bij deze mensen wellicht de gelegenheid gehad (en benut!) om goodwill te kweken met een adequate klachtenbehandeling. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat deze groep slechts 10.8% van de totale populatie uitmaakte.

De conclusie kan zijn dat goede, resp. slechte KB-faciliteiten polariserend werken: slechte ervaringen, zowel als goede ervaringen met de aandacht die de winkelier aan KB besteedt, maken de consument bewust van het belang. Een en ander was een aanleiding om de resultaten per item separaat te analyseren. Per item werden de significant scorende deelcategorieën bepaald (tabel 4 en 5).

Tabel 4. Het gevoelde belang van adequate klachtenbehandeling, significante deelcategorieën van primaire kopers

Variabele	Significante deelcategorieën	$\chi^2 (\varphi = 2)$	Richting van de afwijking
SD-L	leeftijd 50 t/m 64 jaar	9,4	+
-GC	gezinnen met kinderen 5 t/m 14 jaar	12,6	-
	gezinnen met kinderen 15 jaar en ouder	7,1	+
	oud gezin zonder kinderen	7,9	+
-W	welstandsklasse: lagere volksklasse	7,4	+
A -I	wenselijkheid van meer invloed	19,4	+
-GN	geen mening	17,3	-

Uit tabel 4 blijkt, dat mensen in de leeftijdsklasse van 50 t/m 64 jaar, mensen uit de lagere volksklasse en gezinnen met kinderen van 15 jaar en ouder aan klachtenbehandeling relatief grote waarde toekenden. Een verklaring voor de mening van laatstgenoemde categorie zou kunnen zijn dat deze gezinnen zich in een „kritische-gezinsattitiefase” bevinden. Dat oudere gezinnen zonder kinderen klachtenbehandeling belangrijk vonden zou kunnen worden verklaard door een grotere afhankelijkheid en een sterke behoefte aan advies (de informatiefunctie van de winkelier).

In ieder geval kwam de invloed van de leeftijd aan het licht. Afnemende mobiliteit en daarmee grotere afhankelijkheid van „de kruideniers in de buurt” kunnen hiermee samenhangen. Gezinnen met kinderen tussen 5 en 14 jaar vonden klachtenbehandeling relatief minder belangrijk.

Dat degenen die aan klachtenbehandeling een grote waarde toekenden meer invloed van de consumentenorganisaties op de winkelier wensten, was geen opzienbarende uitkomst. Merkwaardiger is het dat degenen die klachtenbehandeling relatief minder belangrijk vonden niet werden aangetroffen bij de mensen die niet meer invloed wilden, maar eerder bij hen die geen mening hadden. Ook hier zien we de relatief „onverschilligen” weer terug.

Een ander beeld spreekt uit de evaluatie van klachtenbehandelings-faciliteiten (zie tabel 5).

Consumenten uit de drie grote steden en de hogere volksklasse en klanten van witte winkels, alsmede van grootfiliaalbedrijven, waren relatief ontevreden over de klachtenbehandeling. De consumenten uit de middengroepen en klanten van „normale” winkels alsmede klanten van winkels met een andere organisatievorm dan die van het grootfiliaalbedrijf waren relatief meer te spreken over de aandacht die hun klachten van de winkelier krijgen. Ook hier weer waren

Tabel 5. De evaluatie van de klachtenbehandeling, significante deelcategorieën van primaire kopers

Variabele	Significante deelcategorieën	χ^2 ($\varphi = 2$)	Richting van de afwijking
SD-W	hogere volksklasse	7,5	+
	middengroep	7,1	-
-R	wonend in 3 grote steden	6,3	+
	wenst meer invloed	18,3	+
A -J	geen mening	13,8	-
	„normale winkel“-klant	9,9	-
WT	discount-klant	11,1	+
	klanten van het grote filiaalbedrijf	11,2	+
OV	klant van andere organisatievormen (zelfstandige kruideniers etc.)	11,2	-

de mensen die meer invloed van consumentenorganisaties wilden een duidelijk significante categorie.

Deze resultaten kunnen zo worden geïnterpreteerd dat de klant in de grote stad en van de discountzaak onpersoonlijker wordt benaderd, óók waar het klachtenbehandeling betreft. Een ondersteuning van deze suggestie vindt men in de saillante tegenstelling tussen klanten van grootfiliaalbedrijven en klanten van zelfstandigen en organisaties van zelfstandigen. De eersten waren relatief ontevreden, de laatsten relatief meer te spreken over de klachtenbehandeling van hun kruidenier. Wellicht voeren dus de zelfstandig opererende regionaleen minder op „prijs“ verkopende winkeliers als gevolg van een grotere persoonlijke binding de klachtenbehandeling beter uit. De consument uit de hogere volksklasse was relatief ontevreden. Gezien het feit dat uit veel onderzoek blijkt dat vooral de jongere, beter opgeleide, welvarender consumenten met meer behoefte aan zelfactualisering tot actie overgaan (lid worden van een consumentenorganisatie, maar ook klagen!); een toch wel opmerkelijk resultaat.

Tabel 4 en 5 overziend kunnen we tot de globale conclusie komen dat ouderen en oudere gezinnen alsmede mensen uit de lagere welstandsklassen naar verhouding duidelijker dan anderen aangeven KB-faciliteiten voor henzelf van belang te achten. Deze geven echter niet aan relatief ontevredener over de KB-faciliteiten te zijn. Speelt hier een — door ervaring gestabiliseerd — laag verwachtingspatroon of een door de leeftijd bepaald gevoel van onmacht mee? Of zijn zij alleen maar minder uitgesproken in hun mening? In ieder geval dringt de gedachte zich op dat bij deze meer kwetsbare groeperingen meer „klaagdrempels“ moeten worden gezocht.

De naar verhouding sterk ontevredenen lijken sterker te reageren op de situationele variabelen: de (onpersoonlijke) invloed van de stadswinkel, de discountzaak en de vestiging van de anoniemere winkel van het (groot)filiaalbedrijf.

Conclusies

Op grond van het bovenstaande trekken we enkele conclusies.

- Goede KB-faciliteiten zijn in méér dan één opzicht van belang voor consument en bedrijfsleven. Verdergaande stimulering van het kanaliseren van ontevredenheden via KB-faciliteiten is — zeker in een stagnerende economie — geen loze kreet. De consumentenervaringen juist t.a.v. levensmiddelenzaken, kunnen voor alle betrokken partijen indicatief zijn (men denke b.v. aan de verschillen in de prijs-kwaliteitsverhouding tussen de winkels). Voor de marketingman binnen de levensmiddelendistributie is het goed zich bewust te zijn van het feit dat het KB-beleid vooral een rol speelt bij het marktaandeelbeleid, de positionering en het communicatiebeleid. Klaagdrempels van de consument vormen voor het goed functioneren van dat KB-beleid een remmende factor.
- Vanuit consumentenbeleidsstandpunt bezien is goede KB op basis van ondernemersinitiatief moeilijker te operati-

onaliseren dan het lijkt: voor zover het levensmiddelen betreft, is de huisvrouw overwegend niet ontevreden over de bestaande KB-faciliteiten van haar kruideniers. De prikkel tot verdergaande uitbouw zal — zo mag worden verwacht — vanwege de niet „zo hoge nood“ niet zo snel van het bedrijfsleven uitgaan.

- Er is een relatie tussen het belang dat de huisvrouw toekent aan KB-faciliteiten en haar ontevredenheid t.a.v. de aandacht die de kruidenier aan KB schenkt. Een en ander heeft wellicht te maken met een bewustwordingsproces dat uiteindelijk voor ontevredenen in één of andere vorm van actie (zie figuur 1) uitmondt. Er is dan ook een relatie tussen het toegekend belang aan, en de ontevredenheid over, KB-faciliteiten en actiegerichtheid. Er is echter ook een relatie tussen het toegekend belang aan KB-faciliteiten en de relatieve tevredenheid. Slechte en goede ervaringen werken waarschijnlijk polariserend!
- In de relatie tussen levensmiddelendistribuent en klant komen, indien men afgaat op het door de consument zelf toegekende belang, de kwetsbare groepen (ouderen; minder welgestelden) het eerst in aanmerking voor een actief KB-beleid. De KB-faciliteiten ten behoeve van de klanten van grootfiliaalbedrijven en de discountwinkeltypen alsmede van de klanten uit de grote steden kunnen, indien men afgaat op de evaluatie door de consument, worden verbeterd.

Waarschijnlijk zijn veel bepleite of overwogen maatregelen t.a.v. klachtenopvangsystemen, zoals o.a. door het VNO-NCW naar voren is gebracht 19), regionale en lokale aanpak van KB (zoals door de Commissie voor Consumentenaangelegenheden van de SER is gesuggereerd) 20), het in het leven roepen van meer bemiddelingsinstanties enz. pas echt effectief als tegelijkertijd meer aandacht wordt besteed aan verdergaande maatregelen voor klachtenkanalisatie van de kant van de individuele onderneming 21). Voor de marketingfunctionaris van levensmiddelendistribuenten lijkt dit te betekenen: meer aandacht voor kwetsbaren en een persoonlijker benadering. Hetgeen wellicht kan worden bereikt met méér kleinschaligheid en meer aandacht voor de persoonlijkheid van de supermarktmanager.

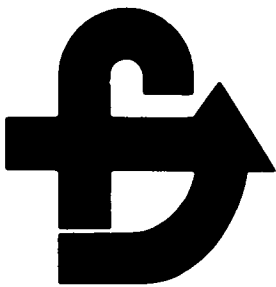
P.A. Beukenkamp
P.Th. Gründemann

Adverteer in

Economisch Statistische Berichten

Inlichtingen:
Roelants/E.P.R.

Postbus 53021
Catsheuvel 75, Den Haag
Telefoon 070-503300

Inflatieneutrale belastingheffing en hypotheekrente-aftrek

DRS. A. G. J. HASELBEKKE

Behalve met de gebruikelijke begrotingsperikelen wordt het kabinet op dit moment ook geconfronteerd met een zaak waarover een beslissing al ruim 1½ jaar op zich laat wachten, n.l. de voorstellen van Prof. Hofstra inzake een inflatieneutrale belastingheffing. De minister van Financiën heeft tijdens de behandeling in de Tweede Kamer van het belastingplan 1979 (eind november vorig jaar) toegezegd dat het kabinetsstandpunt inzake het rapport-Hofstra tijdig vóór de indiening van de begroting van 1980 zou worden bepaald 1). Een beslissing valt dus binnenkort te verwachten. Een heet hangijzer in de problematiek rond de Hofstra-voorstellen betreft ongetwijfeld de beperking van de hypotheekrente-aftrek. Voor naar schatting 1¼ mln. mensen met een eigen huis heeft de eventuele invoering van deze beperking directe gevolgen voor hun inkomenspositie. Aan die gevolgen en de verdeling daarvan over de verschillende inkomensniveaus en sociale groeperingen wordt in het hiernavolgende aandacht geschonken.

De hypotheekrente-aftrek

Bij het zoeken naar het antwoord op de vraag wie nadeel ondervindt van invoering van de Hofstra-voorstellen met betrekking tot de hypotheekrente-aftrek en hoeveel de inkomensachteruitgang zal bedragen doet zich het probleem voor dat het beschikbare statistische materiaal sterk verouderd is 2). Zoals bekend komen gegevens over de inkomensverdeling met een vrij grote vertraging beschikbaar. Hoewel het Centraal Bureau voor de Statistiek over de inkomensverdeling 1975 reeds het een en ander heeft gepubliceerd, is voor de onderdelen die inzicht bieden in de verdeelingsaspecten van de hypotheekrente slechts het cijfermateriaal van 1973 voorhanden 3). De hieronder gepresenteerde gegevens zijn daarop gebaseerd. Over de ontwikkeling in de periode ná 1973 kan slechts bij benadering iets worden gezegd.

Enige totaalcijfers

In 1973 maakten circa 785.000 belastingplichtigen met een volledig jaarinkomen gebruik van de mogelijkheid hypotheekrente voor de inkomstenbelasting af te trekken 4). Dat is bijna 15% van alle belastingplichtigen met een volledig jaarinkomen. In dat jaar waren er ruim 507.000 personen die slechts over een deel van het jaar inkomen hebben genoten. Van deze groep maakt slechts

1½% (bijna 7.700 personen) aanspraak op hypotheekrente-aftrek. Het totale aantal belastingplichtigen met hypotheekrente-aftrek beliep in 1973 derhalve bijna 793.000. De hieronder te presenteren cijfers hebben, tenzij anders vermeld, uitsluitend betrekking op de personen met een volledig jaarinkomen.

Het is de sociale categorie directeurs NV/BV die van deze fiscale aftrekmogelijkheid relatief het meest gebruik maakt (bijna 45% van alle personen in deze groep). Gepensioneerden en de mensen zonder beroep „profiteren” naar verhouding het minst. In tabel 1, kolom (3) wordt dit geïllustreerd 5). Wat betreft de uitkomst voor de zelfstandigen dient het volgende te worden opgemerkt. Voor deze groep belastingplichtigen bestaat, indien de eigen woning behoort tot het vermogen van de onderneming, ten aanzien van de hypotheekrente-aftrek (en de huurwaarde) een speciale regeling. De kosten van het onroerend goed worden in het algemeen voor het geheel van dat onroerend goed (bedrijfsdeel + eigen woning) berekend; een toerekening aan de eigen woning levert veelal grote problemen op. Daarom wordt de eigen woning wat betreft huurwaardekosten (waaronder de hypotheekrente) in de *winstberekening* betrokken. De post „winst uit onderneming” verschijnt als saldopost op het aangiftebiljet inkomstenbelasting. In de inkomensstatistiek is alleen deze saldopost opgenomen, waardoor in deze statistiek een deel van de

totale hypotheekrente-aftrek voor de eigen woning niet is terug te vinden. Het aantal personen met rente-aftrek in de categorie van de zelfstandigen zal derhalve in werkelijkheid (aanzienlijk) hoger liggen dan de vermelde 16%. Voor de hier aan de orde zijnde problematiek — de gevolgen van de beperking van de hypotheekrente-aftrek in de privé-sfeer — is evenwel slechts deze 16% relevant. De kwantitatief belangrijkste groep belastingplichtigen met rente-aftrek betreft de werknemers: ruim driekwart van alle personen met rente-aftrek (zie de cijfers tussen haakjes van kolom (2)).

Uiteraard geeft het aantal mensen dat gebruik maakt van de aftrekmogelijkheid nog geen beeld van het eigenwoningbezit in Nederland. Een redelijke benadering hiervoor kan worden gevonden in het aantal mensen dat voor de fiscus de huurwaarde voor de eigen woning opgeeft. Uit de inkomensstatistiek van het CBS kan worden afgelezen dat dit in 1973 ruim 1,2 mln. mensen (met een volledig jaarinkomen)

1) Zie Handelingen van de Tweede Kamer, zitting 1978-1979, blz. 1948.

2) De vraag in hoeverre de bestaande wetgeving de bewoner-eigenaar fiscaal bevoordeelt ten opzichte van huurders van een woning blijft in dit verband buiten beschouwing. Aan dit aspect van het eigenwoningbezit is onlangs in dit blad nog uitvoerig aandacht besteed. Zie de artikelen van De Kam en Priemus in *ESB* van 11 en 18 juli jl.

3) Voor een technische toelichting op de aard en de opzet van de inkomensverdeling 1973 wordt verwezen naar deel I (blz. 8 t/m 21) van de *Inkomensverdeling 1973 en vermogensverdeling 1974* van het CBS, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1978. Het cijfermateriaal in dit artikel is ontleend aan deel II van de desbetreffende publikatie.

4) Onder het begrip hypotheekrente zoals dat in dit artikel wordt gehanteerd zijn tevens de kosten verbonden aan (het opnemen van) een geldlening voor een eigen woning begrepen (notariëlekosten, afsluitprovisie, boeterente enz.). Rente op andere dan een hypothecaire lening blijft buiten beschouwing.

5) De gehanteerde indeling van de sociale categorieën komt overeen met de door het CBS gevolgde indeling.

Tabel 1. Aantallen belastingplichtigen a) (tussen haakjes aandelen in % van het totaal)

	Totaal aantal (1)	Aantal met hypotheekrente-aftrek (2)	Kolom (2) in % van kolom (1) (3)	Aantal met een eigen woning (4)	Kolom (4) minus (2) in % van (4) (5)
Zelfstandigen	493.750 (9,2)	79.025 (10,1)	16,0	185.850 (15,3)	57,5
Directeuren NV/BV	69.175 (1,3)	31.000 (3,9)	44,8	49.325 (4,1)	37,2
Werknemers	3.401.150 (63,2)	590.450 (75,2)	17,4	705.400 (58,0)	16,3
Gepensioneerden	1.300.950 (24,2)	81.325 (10,4)	6,3	264.350 (21,7)	69,2
Zonder beroep	116.850 (2,2)	3.125 (0,4)	2,7	11.000 (0,9)	71,6
Totaal	5.381.875 (100)	785.000 (100)	14,6	1.215.925 (100)	35,4

a) Aantallen afgerond op 25-voud; het betreft hier uitsluitend aantallen met een volledig jaarinkomen. Door de afrondingen kan het totaal iets afwijken van de som der onderdelen.

waren 6). Ongeveer een derde deel van alle eigen-huisbezitters bleek derhalve in een niet met een hypotheek bezwaarde eigen woning te wonen. In kolom (4) van tabel 1 wordt de verdeling van de aantallen eigen-woningbezitters (absoluut en procentueel) over de verschillende sociale categorieën weergegeven.

Confrontatie van kolom (4) met kolom (2) laat zien dat de gepensioneerden en de mensen zonder beroep relatief het meest in een hypotheekvrije woning wonen, nl. bijna 70% resp. ruim 70% van de huizenbezitters in deze categorieën. Bij de werknemers is dat relatief het minst. Dit wordt nog eens geïllustreerd in kolom (5).

In 1973 werd door de personen met een volledig jaarinkomen totaal voor ruim f. 1,8 mrd. aan hypotheekrente-aftrek geclaimd. Het hiermee gemoeide belastingvoordeel is niet exact te bepalen, maar zal ruwweg f. 0,6 à f. 0,8 mrd. bedragen. Uiteraard werd het grootste deel van dit bedrag opgeëist door de werknemers, die gemiddeld genomen ongeveer f. 2.350 aftrokken. Aanmerkelijk hoger lag dit gemiddelde bij de groep van de directeuren (f. 4.100) en de zelfstandigen (f. 2.775). Daarentegen was het gemiddelde bedrag van de hypotheekrente-aftrek bij de gepensioneerden in 1973 erg laag (f. 1.075). In onderstaande tabel worden deze cijfers op een rijtje gezet.

Tabel 2. Bedragen aan hypotheekrente-aftrek in 1973 a)

	Totale bedrag aan aftrek (x f. 1000) (1)	Procentuele verdeling (2)	Gemiddeld rente-bedrag (3)
Zelfstandigen	220.075	12,0	2.775
Directeuren NV/BV	127.175	7,0	4.100
Werknemers	1.387.475	75,9	2.350
Gepensioneerden	86.675	4,7	1.075
Zonder beroep	5.600	0,3	1.800
Totaal	1.827.000	100,0	2.325

a) Bedragen afgerond op 25-voud.

Verdeling naar inkomensklassen

Voor een inzicht in de horizontale en verticale verdeling en ter berekening van enigermate gedetailleerde inkomenseffecten is een uitsplitsing van het hier-

boven gepresenteerde cijfermateriaal naar inkomensklassen en rentebedragen noodzakelijk. Wat betreft het laatste — detaillering naar renteklassen — zijn geen gegevens beschikbaar. Dit maakt een enigszins betrouwbare berekening van de inkomenseffecten vrijwel onmogelijk. Daarom zal worden volstaan met een berekening die op alle inkomensniveaus toepasbaar is (zie het laatste deel van deze paragraaf). Wel beschikbaar is een indeling naar inkomensklassen, waarbij het totaalinkomen door het CBS als maatstaf voor de klasse-indeling is gekozen. Het totaalinkomen kan globaal worden gedefinieerd als het bruto inkomen uit primaire bron (inkomsten uit arbeid, winst uit onderneming, inkomsten uit vermogen e.d.) verminderd met de kosten van verwerving, de pensioenpremie, de sociale-verzekeringpremies en andere persoonlijke verplichtingen en vermeerderd met het bedrag aan inkomensoverdrachten (zoals de kinderbijslag). De in fiscale zin als buitengewone lasten aangemerkte uitgaven, alsmede giften, reservering voor fiscale oudedagsreserve, onverrekenbare verliezen en zelfstandigenaftrek blijven bij het totaalinkomen buiten beschouwing 7).

Tabel 3. Procentuele verdeling over inkomensklassen van aantallen belastingplichtigen met hypotheekrente-aftrek

Inkomensklassen (x f. 1.000) (inkomens 1973)	Zelfstandigen (1)	Directeuren NV/BV (2)	Werknemers (3)	Gepensioneerden (4)	Zonder beroep (5)	Totaal (6)
neg. tot 0	1,9	0,2	0,0	0,2	4,0	0,3
0 tot 10	8,1	0,7	1,1	22,3	58,8	4,2
10 tot 20	23,5	3,3	34,5	47,3	24,5	33,5
20 tot 50	42,5	48,2	58,3	26,9	11,1	52,8
50 tot 100	15,2	35,7	5,7	3,1	1,4	7,5
100 en meer	8,7	11,8	0,4	0,3	0,2	1,6

Tabel 4. Aantal belastingplichtigen met hypotheekrente-aftrek in procenten van het totale aantal belastingplichtigen per inkomensklasse en per sociale categorie

Inkomensklassen (x f. 1.000) (inkomens 1973)	Zelfstandigen (1)	Directeuren NV/BV (2)	Werknemers (3)	Gepensioneerden (4)	Zonder beroep (5)	Totaal (6)
neg. tot 0	17,8	25,4	25,7	18,3	1,6	11,6
0 tot 10	11,0	58,2	1,4	4,2	2,3	3,2
10 tot 20	13,5	25,1	12,3	5,6	3,2	10,4
20 tot 50	15,5	45,6	28,3	13,2	8,7	25,4
50 tot 100	22,2	47,2	55,3	19,5	9,8	39,0
100 en meer	36,3	44,5	50,4	12,4	7,3	38,8
Totaal	16,0	44,8	17,4	6,3	2,7	14,6

Het totaalinkomen als maatstaf voor de klasse-indeling is voor een beoordeling van de verdelingsaspecten van de hypotheekrente-aftrek niet erg gelukkig. De omvang van die aftrek — die potentieel in sterke mate afhankelijk is van het bruto inkomen — bepaalt in dit geval immers mede de klasse-indeling. Iemand met een hoog bruto inkomen en een relatief hoge hypotheeklast zal in een lage inkomensklasse terecht komen. Het CBS hanteert echter geen maatstaf die een benadering van het bruto inkomen vormt. Van de thans in gebruik zijnde inkomensbegrippen komt het kerninkomen daarbij nog het dichtst in de buurt, maar een indeling van de hypotheekrente-aftrek naar deze grootheid is — althans voor 1973 — niet voorhanden. Bij de interpretatie van de hierna gepresenteerde gegevens dient dit aspect goed onder ogen te worden gezien.

In kolom 2 van tabel 1 is voor de verschillende sociale categorieën het totale aantal belastingplichtigen met hypotheekrente-aftrek gepresenteerd. In tabel 3 volgt van deze aantallen de procentuele verdeling over een zestal inkomensklassen 8). Hieruit blijkt dat in 1973 bijna twee derde van het totale aantal belastingplichtigen met hypotheekrente-aftrek een totaalinkomen van meer dan f. 20.000 had. Dit geldt zeer

6) In dit cijfer is niet begrepen het aantal zelfstandigen dat huurwaarde voor de eigen woning opgeeft bij de post „winst uit onderneming”. het eigen-woningbezit in Nederland lag dus in 1973 feitelijk hoger dande hier vermelde 1,2 mln.

7) Zie voor een gedetailleerde beschrijving van het begrip totaalinkomen blz. 11 en 12 van de *Inkomensverdeling 1973*.

8) Het CBS hanteert in zijn statistieken 28 inkomensklassen. Vanwege de overzichtelijkheid zijn deze 28 klassen in dit artikel gecompriëerd tot 6.

zeker niet voor de gepensioneerden en voor de personen zonder beroep. Bij deze categorieën had bijna 70% resp. ruim 86% van alle mensen met aftrek een totaalinkomen van *minder* dan f. 20.000. Bij de directeuren NV/BV ligt het accent zeer duidelijk op de hogere inkomensklassen.

Vergeleken met de verdeling van het totale aantal belastingplichtigen over inkomensklassen blijkt, dat van de mogelijkheid tot hypotheekrente-aftrek relatief het meest door de hogere inkomens gebruik wordt gemaakt. Van het totale aantal belastingplichtigen heeft namelijk slechts ongeveer één derde deel een totaalinkomen van *meer* dan f. 20.000, bij de mensen met renteaftrek was dat — zoals reeds vermeld — bijna twee derde deel (9). De relatie tussen de hoogte van het inkomen en de frequentie van de renteaftrek komt goed tot uitdrukking in tabel 4, waar per sociale categorie en per inkomensklasse het „deelnemingspercentage” is weergegeven. De laatste regel van tabel 4 komt overeen met kolom (3) van tabel 1.

De relatief hoge uitkomst voor de laagste inkomensklasse hangt vermoedelijk in belangrijke mate samen met het eerder gesignaleerde feit dat de hoogte van de renteaftrek medebepalend is voor de hoogte van het totaalinkomen en daarmee voor de klasse-indeling (een hoge renteaftrek leidt tot een laag c.q. negatief totaalinkomen). In zijn algemeenheid geldt dat hierdoor de mensen met renteaftrek „oververtegenwoordigd” zijn in de lagere inkomensklassen. Zou het bruto inkomen als maatstaf voor de klasse-indeling zijn gehanteerd dan zou zonder twijfel de relatie tussen de hoogte van het inkomen en de frequentie van de renteaftrek nog veel pregnanter naar voren zijn gekomen.

Het zal, gelet op het bovenstaande, geen verbazing wekken dat van het bedrag aan renteaftrek en dus ook van het belastingvoordeel slechts een bescheiden deel toevalt aan de lagere inkomensklassen (zie tabel 5). Ruim de helft van het totale aftrekbare bedrag wordt geclaimd door de „middenklasse-inkomens” (f. 20.000 - f. 50.000). De twee hoogste inkomensklassen, waarin ongeveer 9% van de belastingplichtigen met renteaftrek zitten, eisen bijna één zesde deel van die aftrek op; hun aandeel in het belastingvoordeel is, vanwege het relatief hoge marginale tarief voor deze groep, uiteraard aanmerkelijk groter. Met name binnen de sociale categorie van de zelfstandigen en die van de directeuren NV/BV trekken de hogere inkomens „aan het langste eind” (ruim 38% resp. bijna 55% van het aftrekbare bedrag van deze groepen wordt door de twee hoogste inkomensklassen geclaimd). Het inkomensnadeel voortvloeiend uit de Hofstrá-voorstellen zal op overeenkomstige wijze zijn verdeeld, indien althans in 1980 ongeveer dezelfde verhoudingen zouden

Tabel 5. Procentuele verdeling over inkomensklassen van het bedrag aan hypotheekrente-aftrek per sociale categorie

Inkomensklassen (x f. 1.000) (inkomens 1973)	Zelfstandigen (1)	Directeuren NV/BV (2)	Werknemers (3)	Gepensioneerden (4)	Zonder beroep (5)	Totaal (6)
neg. tot 0	2,8	0,2	0,1	0,7	9,3	0,5
0 tot 10	6,2	0,6	1,1	16,9	48,1	2,6
10 tot 20	16,9	3,6	27,1	36,4	18,6	24,7
20 tot 50	35,9	40,7	62,0	37,4	14,9	56,0
50 tot 100	19,6	37,9	9,0	7,8	8,2	12,2
100-en meer	18,6	17,0	0,7	0,8	0,9	4,0

geldend als in 1973. In tabel 5 wordt een en ander nader gespecificeerd.

Tot zover enig cijfermateriaal over de verdeling van de hypotheekrente-aftrek in 1973. De grote vraag is of de in 1973 geldende verhoudingen ook thans nog actueel zijn of dat door de ontwikkeling in de jaren ná 1973 geheel andere verhoudingen zijn ontstaan.

De ontwikkeling in de periode ná 1973

In de jaren ná 1973 is een forse stijging van de prijs voor onroerend goed opgetreden. De gemiddelde verkoopprijs voor woningen lag eind 1978 volgens berekeningen van de Nederlandse Bond van Makelaars op ruim f. 193.000 tegen ongeveer f. 87.000 eind 1973, een stijging derhalve van ruim 120% (10). Een dergelijke ontwikkeling manifesteerde zich ook bij de opbrengst van de overdrachtsbelasting (verschuldigd bij de overdracht van onroerend goed): deze opbrengst is in de periode 1973-1978 ruim verdriedvoudigd (nl. van bijna f. 450 mln. naar ruim f. 1.400 mln.).

In de *Maandstatistiek financiewezen* van het CBS worden o.a. gegevens gepubliceerd over het aantal nieuw ingeschreven hypotheek op onroerende goederen (gesplitst in een viertal categorieën) en de daarbij behorende bedragen. Tevens wordt aangegeven hoeveel doorhalingen in het hypotheekregister plaatsvinden. Hieruit kan een indicatie worden verkregen (maar ook niet meer dan dat) over de groei van het hypotheekbestand. Blijkens deze statistiek hebben in de jaren 1974 t/m 1978 ruwweg 1½ mln. mensen een hypotheek op een woonhuis of combinatie woonhuis/bedrijfsspan in het hypotheekregister laten inschrijven. Het aantal doorhalingen voor deze categorie van onroerend goed kan grosso modo op 1 mln. worden berekend (11). Het aantal belastingplichtigen met een claim op hypotheekrente-aftrek zou derhalve potentieel met ongeveer 500.000 zijn gegroeid. De feitelijke uitbreiding zal echter geringer zijn, omdat de inschrijvingen in het hypotheekregister niet alleen betrekking hebben op nieuwe, eerste hypotheek, maar ook op tweede hypotheek, onderdelen (verhogingen) van bestaande hypotheek (welke veelal tegen afwijkende voorwaarden worden afgesloten) e.d.

Bovendien vinden doorhalingen in het hypotheekregister — die op initiatief van de hypotheekgever dienen te geschieden — dikwijls niet of met grote vertraging plaats. Niettemin blijkt uit deze cijfers wel dat de groei van het aantal hypotheekgevers in de periode 1974 t/m 1978 groot is geweest. Het lijkt dan ook niet gewaagd te veronderstellen dat in 1980 ruwweg 1¼ mln. personen aanspraak zullen maken op hypotheekrente-aftrek. T.o.v. 1973 impliceert dit een groei van ongeveer 400.000 personen, ofwel 50%.

Is de uitbreiding van het aantal belastingplichtigen met hypotheekrente-aftrek reeds moeilijk te bepalen, nog moeilijker wordt het om iets over de ontwikkeling van het bedrag aan hypotheekrente-aftrek te zeggen. Globale calculaties op basis van het cijfermateriaal uit de *Maandstatistiek financiewezen* komen voor de periode 1974 t/m 1978 uit op een groei van het hypotheekbedrag van ongeveer f. 9 mrd. (12). De feitelijke groei zal echter aanmerkelijk geringer zijn vanwege eerdergenoemde redenen. Desalniettemin lijkt, mede gelet op de sterke stijging van de huizenprijzen en van de opbrengst van de over-

9) Hoewel het begrip totaalinkomen voor de modale werknemer geen gangbare grootheid is, kan als *indicatie* hiervoor worden uitgegaan van het belastbare inkomen vermeerderd met de kinderbijslag. Dit lag voor de modale werknemer in 1973 op ongeveer f. 15.900. Als er vanuit wordt gegaan dat de modale man in een eigen huis woont en hypotheekrente-aftrek claimt, dan komt zijn totaalinkomen uiteraard lager uit. Dit plaatst de hier vermelde relatie in een nog wat scherper daglicht.

10) Daarbij dient overigens wel te worden bedacht dat de betrouwbaarheid van het cijfer voor eind 1973 beperkt is in verband met het feit dat het aantal waarnemingen waarop de berekening van de NMB was gebaseerd beperkt was (nl. 1.200 woningen per maand, thans zijn dat er 2.500 per maand).

11) De doorhalingen van hypotheekten zijn niet gesplitst naar categorieën zoals de nieuwe inschrijvingen. T.a.v. de woonhuizen of combinatie woonhuis/bedrijfsspan is verondersteld dat hun aandeel in de doorhalingen relatief even groot is als hun aandeel in het totaal van de nieuwe inschrijvingen.

12) Waarbij als voornaamste veronderstelling is gehanteerd dat de nieuwe inschrijvingen in een bepaald jaar een hypotheekrente kennen conform het gemiddelde voor dat jaar, terwijl t.a.v. het rentepercentage voor de doorhalingen met een vertraging van 5 jaar is gewerkt.

drachtsbelasting, een verdrie- of verviervoudiging van het rentebedrag in 1980 t.o.v. 1973 niet uitgesloten. De hiermee gepaard gaande verhoging van het gemiddelde rentebedrag zal vermoedelijk geheel of nagenoeg geheel ten laste komen van de sinds 1973 nieuw of opnieuw in het hypotheekregister ingeschreven personen. De groep die vóór 1973 reeds een hypotheek had, heeft weliswaar voor het grootste deel een rente-aanpassing' gehad — gemiddeld genomen lag de hypotheekrente in de periode 1974 t/m 1978 ruim 1% hoger dan in de periode 1969 t/m 1973 — maar daar staat tegenover dat inmiddels veelal een deel van de hoofdsom is afgelost, waardoor de rentelasten voor deze groep per saldo niet of nauwelijks zullen zijn gestegen. Dit impliceert dat binnen de nieuwe groep de gemiddelde rente-aftrek ruwweg 5 tot 7 maal zo hoog zal zijn als bij de personen die in 1973 rente-aftrek claimden. De inkomensachteruitgang bij invoering van de Hofstra-voorstellen zal voor eerstgenoemde groep dienovereenkomstig groter zijn. Hoeveel die inkomensachteruitgang zal bedragen wordt hieronder in algemene termen uiteengezet.

Over de gevolgen van de in de jaren ná 1973 opgetreden ontwikkeling voor de verdeling van aantallen belastingplichtigen en hypotheekrentebedragen over de verschillende inkomensklassen en sociale categorieën kan op basis van het voorgaande niets met zekerheid worden gezegd. Aangenomen mag echter worden dat, gelet op de forse prijsstijging van onroerend goed die is opgetreden, een relatieve verschuiving — ná aanpassing van de grenzen van de inkomensklassen aan de opgetreden inkomensgroei — van de aantallen naar hogere inkomensklassen heeft plaatsgevonden. T.a.v. de hypotheekrentebedragen geldt dit vermoedelijk in nog sterkere mate. Wat betreft de verdeling over sociale categorieën kan nog wel worden opgemerkt, dat het aantal zelfstandigen sinds 1973 waarschijnlijk in belangrijke mate is gedaald, niet in de laatste plaats vanwege de omzetting van een groot aantal eenmanszaken in de fiscaal aantrekkelijke(r) BV-vorm. Het aantal directeuren NV/BV zal dienovereenkomstig zijn gegroeid. Verreweg het grootste deel van de *uitbreiding* van het hypotheekbestand zal zich binnen de categorie van de werknemers hebben voltrokken.

Inkomenseffecten van de Hofstra-voorstellen m.b.a. de hypotheekrente-aftrek

Uitgaande van een inflatiepercentage van 4 (een percentage dat gelet op de huidige vooruitzichten eerder aan de lage dan aan de hoge kant is) zou volgens de voorstellen van Hofstra $\frac{1}{3}$ deel van de betaalde rente niet meer voor de inkomstenbelasting aftrekbaar mogen

zijn 13). Daarbij zou voor de hypotheekrente een overgangstermijn van 5 jaar in acht moeten worden genomen. Dit impliceert dat het inkomensnadeel voor de belastingplichtige met hypotheekrente-aftrek in het eerste jaar het marginale tarief over $\frac{1}{5}$ deel van het rentebedrag bedraagt. Voor de lagere inkomens betekent dit een inkomensdaling van ongeveer 1,3% van het *rentebedrag* (marginaal tarief van 20%), voor de hogere inkomens kan dit oplopen tot maximaal (bij een marginaal tarief van 72%) 4,8% van het *rentebedrag*. Uitgaande van de veronderstelling dat het maximale hypotheekbedrag per individu ongeveer 3x zijn bruto inkomen beslaat 14), kunnen de rentelasten bij een hypotheekrente van 8 à 10% worden becijferd op maximaal $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{3}$ van het bruto inkomen. De inkomensachteruitgang zal derhalve in 1980, bij de eventuele invoering van de Hofstra-voorstellen, *maximaal* 0,3 tot 1,6% van het *bruto* inkomen kunnen bijdragen. In procenten van het vrij besteedbare inkomen is dat uiteraard meer. Voor de modale werknemer die in 1979 een huis heeft gekocht en dit voor 100% heeft gefinancierd met een hypotheecaire lening (van ongeveer 3x zijn bruto inkomen ad ca. f. 32.000) kan in 1980 een inkomensdaling optreden van f. 150 à f. 200.

De hier geschetste inkomenseffecten treden op bij integrale invoering van de Hofstra-voorstellen. De kans daarop moet echter, zoals in de volgende paragraaf zal worden uiteengezet, gering worden geacht.

Inflatieneutrale belastingheffing: wanneer?

In de begroting van 1979 was oorspronkelijk f. 1,3 mrd. gereserveerd voor de herziening van de belastingheffing in verband met de inflatie 15). Een deel hiervan, te weten f. 550 mln., is gebruikt voor de verlichting van de dekkingsproblematiek 1979, zodat er ongeveer driekwart miljard als reservering overbleef. Aan deze driekwart miljard gulden zou in 1979 een tijdelijke aanwending moeten worden gegeven in afwachting van de definitieve standpuntbepaling van het kabinet. Bij de behandeling van het dekkingsplan werd echter een amendement-Van Rooijen — dat een omzetting van een deel van de bijzondere winstaf trek in een verhoging van de zelfstandigenaftrek beoogde — aangenomen, waardoor ten slotte als reservering op de begroting 1979 een bedrag resulteerde van f. 0,6 à f. 0,7 mrd. Dit zal in 1980 zijn opgelopen tot ruim f. 0,7 mrd.

Integrale invoering van de Hofstra-voorstellen zou bij een reeds eerder genoemde inflatie van 4% in 1980 circa f. 1,1 mrd. kosten, zo heeft de minister van Financiën de Tweede Kamer voorgerekend 16). Ruime overgangstermijnen ten aanzien van de beperking van de

rente-aftrek — d.w.z. langer dan Hofstra voorstelt — doen dit bedrag nog oplopen. Naar het zich thans laat aanzien is het gereserveerde bedrag dus bij lange na niet voldoende (er zit bij een inflatie van 4% een „gat” van ongeveer f. 0,4 mrd.) om integrale invoering van de Hofstra-voorstellen te financieren.

Daar komt nog het volgende bij. Blijkens de basisprojectie 1978-1982 in de nota van de Centraal Economische Commissie — die als bijlage aan *Bestek '81* is toegevoegd — zou bij ongewijzigd beleid voor 1980 een dekkingsplan van f. 1,9 mrd. noodzakelijk zijn 17). Het in 1979 in gang gezette ombuigingsbeleid leidt op zich zelf bezien tot een verlichting van deze dekkingsproblematiek. Daar staat echter tegenover dat de economische ontwikkeling in 1979 op tal van punten tegenvalt ten opzichte van de in de *Macro Economische Verkenning 1979* gepresenteerde ramingen en de daarop gebaseerde begroting van dit jaar. Zo zal b.v. de nominale loonstijging vermoedelijk ruim 1 procentpunt hoger uitvallen dan was aangenomen, hetgeen zich weerspiegelt in een stabilisatie van de arbeidsinkomensquote in plaats van een veronderstelde daling 18). Deze ontwikkeling zal, vanwege het sterk loongevoelige karakter van de begroting, tot een duidelijke verzwaring van de budgettaire problematiek leiden, welke zich ten dele in 1980 zal manifesteren. Per saldo zal, zo mag worden aangenomen, voor 1980 een vrij omvangrijk dekkingsplan resulteren. Ook voor 1979 was oorspronkelijk een groot dekkingsplan (nl. f. 2,6 mrd.) noodzakelijk, doch in het kader van een gericht aanvullend beleidsprogramma kon dit plan met f. 1,6 mrd. worden beperkt. Betwijfeld moet worden of een dergelijke beperking ook in 1980 kan worden toegepast, gelet op de grenzen die het financieringstekort stelt.

Met het oog op het vorenstaande moet het niet uitgesloten worden geacht dat een herziening van de belastingheffing in verband met de inflatie (voorlopig) helemaal niet wordt ingevoerd, maar dat het daarvoor gereserveerde bedrag wordt aangewend ter verlichting van het belastingplan 1980.

A. G. J. Haselbekke

13) Zie blz. 215 van het rapport *Inflatieneutrale belastingheffing*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1978.

14) Sommige instellingen (o.a. levensverzekeringsmaatschappijen) verstrekken onder bepaalde omstandigheden nog hogere hypotheeken.

15) Zie *Miljoenennota 1977*, blz. 56, tabel 5.7.

16) Zie Handelingen van de Tweede Kamer, zitting 1978-1979, blz. 1947.

17) Zie blz. 76 van de nota *Bestek '81*.

18) Zie *Centraal Economisch Plan 1979*, blz. 23.

Studieconferentie Milieuonderzoek en onderwijs in het spanningsveld tussen universiteit en maatschappij.

Op 12 september a.s. organiseert het Instituut voor Milieuvraagstukken VU een studieconferentie over de problematiek van milieuonderzoek en onderwijs tegen de achtergrond van de maatschappelijke behoefte aan, dit onderzoek en onderwijs. Korte voordrachten met stellingen zullen worden afgewisseld met discussies over de stellingen. Sprekers: Dr. L. Ginjaar (onder voorbehoud), Mr. I. Lambers-Hacquebard, S. A. Leeflang, Dr. J. W. Copius Peereboom, Prof. Dr. A. J. Wiggers, Prof. Dr. R. W. Hommes, Drs. L. Hordijk, Drs. L. J. M. Schreurs en Drs. S. W. F. van der Ploeg.

Plaats: Vrije Universiteit, UR-zaal, De Boelelaan 1081, Amsterdam-Buitenveldert, aanvang 10.00 uur. Kosten: f. 10 (incl. lunch f. 17,50) over te maken naar bankrekening 40.92.14.299 van de Amrobank, A. J. Ernststraat, Amsterdam (postgiro van de bank 487275) ten name van het Instituut voor Milieuvraagstukken.

Workshop/seminar Vakbondsonderzoek en vakbondsoptreden in Engeland en Nederland

Op 1 en 29 november wordt aan het Sociologisch Instituut te Leiden een workshop gehouden over theorie en onderzoek van vakbondsbeleid en arbeidsverhoudingen en presenteert het werk van twee onderzoekers van de Industrial Relations Research Unit van de University of Warwick: Eric Batstone en William Brown, alsmede coreferaten van Nederlandse onderzoekers. Eric Batstone zal een bijdrage leveren omtrent strategieën naar meer zeggenschap op ondernemingsniveau, een vergelijking tussen West-Duitsland en Engeland. William Brown zal een bijdrage leveren omtrent concepties van loonpolitiek en de opstelling van de vakbeweging. Nederlandse coreferenten zullen deze presentaties becommentariëren en vergelijkingen met ontwikkelingen in Nederland trekken.

Voor informatie: F. Leijnse, Sociologisch Instituut, Stationsplein 242, kamer 511, Leiden, tel.: (071) 14 83 33 tst. 3154 en G. B. van Hees, SISWO, O.Z. Achterburgwal 128, Amsterdam, tel.: (020) 24 00 75 tst. 32.

Onder dezelfde titel zal op 30 augustus, 2 november en 30 november in Amsterdam (Sociologisch Instituut, Oude Hoogstraat 24) een seminar worden gehouden, waaraan naast Batstone en Brown ook Richard Hijman van de University of Warwick zal meewerken.

Opgave voor deelname voor dit seminar: Cinta Forger, vakgroep Arbeid en organisatie, tel.: (020) 52 53 597.

Post-academisch onderwijs

De Faculteit der Sociale Wetenschappen te Rotterdam organiseert in het najaar van 1979 een tweetal cursussen in het kader van post-academisch onderwijs, met als onderwerp:
— democratiseringsstrategieën en orga-

nisatievergadering;
— arbeidsverhoudingen.

De cursussen omvatten zes bijeenkomsten in de namiddag. Docenten zijn leden van het wetenschappelijk corps van de faculteit, alsmede enkele gastdocenten. Een folder kan worden aangevraagd bij de Sociale Faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam, postbus 1738, Rotterdam, tel.: (010) 14 55 11, tst. 3601.

A.N. Shirayav: Optimal stopping rules. Springer-Verlag, New York/Heidelberg/Berlijn, 1978, 217 blz., DM 54.

Oorspronkelijk al in 1972 gepubliceerd door de American Mathematical Society onder de titel „Statistical sequential analysis”. Het boek betreft een studie van „optimal stopping rules” voor Markovprocessen. Voor het eerst in de literatuur wordt het „continuus parameter” geval in detail behandeld.

Inflatie en belasting. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1978, 91 blz., f. 6.

Samenvatting van het rapport-Hofstra: *Inflatieneutrale belastingheffing*.

Joop van Ginkel: Het Westen en de oliecrisis 1973-74. Het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1978, 142 blz.

Dr. J. J. Klant: Spelregels voor economie. Tweede herziene druk, Stenfert Kroese BV, Leiden, 1979, 282 blz., f. 54.

Tweede druk van het proefschrift waarop de auteur in 1973 promoveerde.

Deze druk is op tal van punten herzien en uitgebreid.

R.W.J.M. Bos: Brits-Nederlandse handel en scheepvaart, 1870-1914. Tilburg, 1978, 419 blz.

Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de economische wetenschappen aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg (promotor Prof. Dr. Joh. de Vries).

Mr. J. de Kater en Dr. M.R. Reuvers. Fiscale aspecten van goederen- en dienstenverkeer tussen gelieerde maatschappijen. Kluwer/Fenedex, Deventer/'s-Gravenhage, 1978, 60 blz., f. 21.

Bedrijven met gelieerde vestigingen buiten de grenzen zullen vaak onderling leveren en verrekenen. Naast de ondernemer is de fiscus in hoge mate geïnteresseerd in de manier waarop internationale interne verrekenprijzen worden vastgesteld. De ondernemer zal proberen de winst te laten vallen waar het tarief van heffing het laagst is. Lang niet altijd is er een duidelijke marktprijs, die controlerend kan worden gebruikt. De fiscus en de ondernemer moeten dan naar andere maatstaven omzien. Deze nieuwe uitgave bundelt de problemen die met dit onderwerp samenhangen. In dit verband komen ook de verdragen ter voorkoming van dubbele belastingheffing aan de orde.

Drs. F. H. Lugt: De Wet investeringsrekening, WIR. Uitgeverij Fed BV, Deventer, 1978, 91 blz., f. 17,50.

Dit boek verscheen in de serie Fed's Fiscale Brochures en behandelt de Wet op de investeringsrekening. Ter sprake komen o.m. de opbouw van de premie, de verschillende toeslagen, de SIR-heffing enz.

Prof. Drs. Sj. Muller: Accounting, accountancy; werkterrein van accountants? Stenfert Kroese BV, Leiden, 1978, 76 blz., f. 13,92.

De auteur gaat in deze publikatie in op de invloed die de huidige „vermaatschappelijking” zou moeten hebben op het werkterrein van de accountant. De vermaatschappelijking zou aanleiding moeten zijn tot aanvulling van de financiële verslaggeving met een opstelling van cijfers waarin de maatschappelijke kosten en baten tot uitdrukking worden gebracht.

STICHTING ACADEMISCH REKENCENTRUM AMSTERDAM

De Stichting Academisch Rekencentrum Amsterdam (SARA) vormt het gemeenschappelijk rekencentrum van de Universiteit van Amsterdam, de Vrije Universiteit en de Stichting Mathematisch Centrum.

Bij dit rekencentrum zijn momenteel 72 personen in dienst. In juni 1980 zal SARA haar nieuwe gebouw in het Wetenschappelijk Centrum Watergraafsmeer (Amsterdam-Oost) betrekken, tegelijkertijd met de installatie van twee nieuwe grote computersystemen.

De afdeling **Economische en Algemene Zaken** van SARA is belast met

- financieel beheer en administratie;
- inkoop van apparatuur en andere goederen;
- personeelszaken;
- secretariaat en receptie;
- beheer van het gebouw;
- voorraadbeheer en transport.

In verband met het vertrek van het huidige afdelingshoofd wordt gezocht naar een

econoom

met bedrijfservaring, bij voorkeur in een beheersfunctie, of een

bedrijfskundige

met ervaring op het gebied van financiën en administratie.

Een psychologisch onderzoek kan deel uitmaken van de selectieprocedure.

De salariering vindt plaats volgens ambtenarenregeling; het maximum te bereiken salaris bedraagt f 5.958,- per maand.

Telefonische inlichtingen zijn te verkrijgen bij de directeur, ir. T. Schipper (020-548 54 31).

Schriftelijke sollicitaties kunt u richten aan:

Stichting Academisch Rekencentrum Amsterdam
De Boelelaan 1101
1081 HV Amsterdam

SARA